

BANKE I NOVAC U CRNOJ GORI

Saša Knežević

Before the modern Montenegrin state created its own money at the beginning of the 20th century, various currencies of the neighbouring states were in use. The first banks were established at the same time, which was much later than in most European countries. In the 20th century during the existence of several different political and state forms, we can follow the dynamic development of banking in Montenegro. This article analyse changes in this economic sphere from the first half of the 19th century to the end of the 20th century.

Proces formiranja moderne crnogorske države u XIX vijeku obuhvatao je, na unutrašnjem planu, osnivanje i jačanje državnih institucija i na spoljnom planu borbu za međunarodno priznanje faktički nezavisne Crne Gore. Vladika Petar I je učvrstio temelj moderne crnogorske državnosti. Stanovništvo Crne Gore tada se uglavnom bavilo stočarstvom i zemljoradnjom. Prinosi su bili mali zbog primitivne obrade.

U primorskom dijelu današnje Crne Gore, koji je bio pod Austrougarskom, glavna zanimanja stanovništva bila su trgovina i zanatstvo, a građeni su i manji brodovi.

Troškovi odbrane zemlje i izdržavanja stanovništva bili su visoki i nijesu mogli biti pokriveni prihodima manastira, ruskom pomoći i globama. Zato se Petar I u cilju obezbjeđenja dovoljnih količina hrane morao zaduživati ponekad i kod privatnih lica na Primorju na račun očekivanog povećanja i uplate zaostale pomoći od Rusije.

U vrijeme vladike Petra I u prometu je korišćen strani novac, uglavnom austrougarski u Crnoj Gori i dijelu Primorja, a turski na teritoriji koja je bila pod Turskom (središnji i sjeverni dio i jedan dio Primorja).

Petar II je nastojao da učvrsti centralnu vlast i u tom pravcu preduzeo je određene reforme. Osnovao je Senat crnogorski i brdski koji je vršio zakonodavnu, upravnu i sudsku vlast. Formirao je i Gvardiju kao izvršni organ i izabrao je perjanike koji su obezbjeđivali vladiku i Senat. U njegovo vrijeme bilo je pokušaja pravljenja budžeta Crne Gore, koji je pripremao kaznačej Dimitrije Milaković, uz ruski podsticaj i pomoć. Formirana je uprava za oblast finansija i utvrđen način vođenja knjigovodstva i rukovanja državnim novcem. Novac je korišćen za finansiranje državnih organa, Senata, Gvardije, sudova i perjanika, škola, za nabavku hrane i izgradnju najnužnijih objekata za njeno čuvanje (slično današnjim objektima za čuvanje robnih rezervi). Namjera da se uvođenjem poreza stvori osnova za finansiranje državnih organa u Crnoj Gori teško je i sporo realizovana i tek između 1838. i 1841. počeo se redovnije, mada uz veliki otpor, kupiti porez.

Petar II je pri kraju svoje vladavine (1851) preduzeo aktivnosti da iskuje prvi crnogorski novac. Nabavio je i na Cetinje dopremio kalup za kovanje novca. Novac je trebalo da nosi naziv „zlatni perun, dva talira“. Naziv je dat po imenu boga Peruna, iz stare slovenske paganske religije. U ovim pokušajima pomagao mu je bankar M. Gopčević, porijeklom iz Kotora, grada koji je već tada imao bogatu tradiciju u upotrebi novca i koji se bio povezao sa

poznatim bankarom Rotšildom. Nažalost Petar II nije uspio da ostvari tu zamisao – prerana smrt ga je u tome spriječila. Ali je ostao otisak za kovanje novca, koji se danas nalazi u njegovoj rezidenciji, Biljardi, na Cetinju.

U periodu Petra II u Crnoj Gori nije bilo klasičnog oblika kredita, ali je bilo pozajmica koje su imale karakteristike kredita. Kamate su bile visoke, zelenaške, a rokovi vraćanja veoma kratki. Zbog toga nije bio rijedak slučaj da je dužnik morao da proda svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu da bi izmirio dug. Kreditore, u stvari zelenaši, bili su najbogatiji Crnogorci.

U nerazvijenim ekonomskim odnosima tadašnje Crne Gore nije bilo mjesta za postojanje bilo kakve novčane ustanove. Iako su robno-novčani odnosi u primorskom dijelu i onom dijelu koji je pripadao Turskoj bili razvijeniji, ni u njima nije bilo novčanih ustanova bilo kakve vrste. Funkcije banaka su obavljali najbogatiji trgovci i posjednici velikih količina novca, posebno u primorskih gradovima: Kotoru, Ulcinju, Baru i Budvi. Ipak, neki počeci bankarskog poslovanja u Crnoj Gori datiraju upravo od tada, kada je Pero Tomov, vladčin brat, primio od kaznačeja Milakovića iz državne kase 5.021 fiorin da bi taj novac davao na zajam. Kao sredstvo za uredno vraćanje u zalog je uzimano srebrom okovano oružje.

Knjaz Danilo (1851–1860) je donio Zakonik crnogorski i brdski, koji je poznat kao Danilov zakonik. Njim su postavljeni pravni temelji crnogorske države i nastavljen je proces učvršćivanja centralne vlasti. Za neplaćanje poreza predviđene su veoma oštre kazne, pa je energični i strogi knjaz uspio da porez redovno sakuplja.

Knjaz Danilo je od stupanja na crnogorski prijesto stalno nastojao da stekne međunarodno priznanje i teritorijalno proširenje Crne Gore. Razgraničenjem s Austrougarskom i Turskom, koje je značilo faktičko priznanje nezavisnosti Crne Gore, postigao je značajan uspjeh. Ipak, crnogorska trgovina bila je

usmjerena na Skadar, koji je pripadao Turskoj i na Kotor, koji je bio u sastavu Austrougarske.

U periodu vladavine knjaza Danila takođe nije kovan crnogorski novac, mada je i on o tome razmišljao.

U prometu roba i usluga na teritoriji današnje Crne Gore važio je novac Austrougarske (uglavnom primorski dio), Turske (središnji dio) i Rusije, kao i zlatnici nekih drugih država. Vlasnici većih količina novca davali su pozajmice (kredite) uz visoke (zelenaške) kamate.

Dolaskom knjaza Nikole I na crnogorski prijesto (1860) nastavljeni su neki ranije započeti procesi, koji su posebno za vrijeme vladike Petra II i knjaza Danila bili veoma osjetni. To su jačanje centralne vlasti, suzbijanje separatizma pojedinih crnogorskih plemena, unapređenje i osposobljavanje državne vlasti za vršenje funkcija države, posebno poslije njenog međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu (1878). Tada je teritorija Crne Gore znatno proširena u primorju (Bar i Ulcinj), središnjem dijelu (Podgorica, Nikšić) i današnjem njenom sjevernom Području. Crna Gora je ovim proširenjem dobila veliki dio ravničarskih površina pogodnih za zemljoradnju i stočarstvo. Od posebnog su značaja Zetska ravnica, Ulcinjsko i Barsko polje. Crna Gora je tada dobila i gradove sa relativno razvijenom trgovinom i zanatstvom. Od strateškog značaja bio je njen izlazak na Jadransko more.

Nikola I je još 1868. razdvojio državnu od crkvene i vladarske imovine kojima je do tada neograničeno upravljao. Uvedena je posebna institucija Financijalnog odbora čiji su prvi članovi bili vojvoda Đuro Cerović i vojvoda Ilija Plamenac. Vojvoda Đuro Cerović obavljao je dužnost državnog blagajnika, a od 1879. godine i prvog ministra finansija. Osnovni budžetski prihod Crne Gore do kraja XIX vijeka bila je dacija, a u posredne poreze spadale su carine, monopoli, takse. Država je imala prihode i od monopola na prodaju određenih artikala. U vanredne državne

prihode spadale su subvencije od stranih zemalja i javni krediti za kojima je neprestano posezано. Izvanredan značaj imala je stalna finansijska i druga materijalna pomoć koju je Rusija upućivala crnogorskoj državi, crkvi i dinastiji Petrović. Pored redovnih godišnjih subvencija iz Rusije su stizale i vanredne pomoći, a Rusija je u više navrata sanirala crnogorske finansije, prije svega crnogorske spoljne dugove. Veliki dio ruske finansijske pomoći trošen je na crnogorsku vojsku, a ta sredstva zapravo nijesu ni ulazila u zvanični državni budžet. Da bi obezbijedili racionalnije korišćenje ovih sredstava, Rusi su 1900. na Cetinje poslali svog finansijskog stručnjaka Milera, koji je utvrdio da u zemlji ne postoje budžet, finansijski zakon niti odgovarajuće računovodstvo. Zato je prihvaćena ruska inicijativa za finansijske reforme, pa je 1901. donijet Zakon o državnom budžetu.

Naime, do kraja XIX vijeka nije bilo nikakvog zakonskog propisa o evidenciji ili budžetiranju. Sistem evidencije pravno nije bio regulisan ali evidencija je na neki način vršena jer su sastavljani predračuni i pregledi ukupnih prihoda i rashoda na kraju pojedinih godina. Ova praksa se već bila ustalila u posljednjoj deceniji XIX vijeka ali se negativno odražavala na čitav finansijski sistem zemlje. Zato je 1. maja 1901. godine stupio na snagu Zakon o državnom budžetu kojim su postavljene osnove budžetiranja u Crnoj Gori. Zakonom je određeno da državni budžet mora sadržati sve državne rashode i sva državna primanja za dotičnu godinu. Budžet je bila dužna sastavljati svaka grana državne uprave. On se sastojao iz predračuna pojedinih ministarstava a Ministarstvo finansija ih je objedinjavalo i iznosilo pred Državni savjet. Kada se projekt budžeta usvoji od Državnog savjeta podnosi se knjazu na odobrenje. Istovremeno sa Zakonom o državnom budžetu stupio je na snagu i Zakon o uređenju Državne glavne kontrole koji je u izvjesnom smislu dopuna Zakona o budžetu. Neophodni propisi za uvođenje budžetskog sistema objavljeni su krajem 1902. i početkom

1903. godine a to su bili: Uputstvo za vođenje knjiga u Državnom računovodstvu i Zakon o državnim blagajnama i računovodstvu. Zahvaljujući ovim propisima ujednačena je evidencija u svim državnim ustanovama što je omogućilo da se na jedinstven način prati kretanje prihoda i rashoda i da se sumiraju rezultati za čitavu zemlju na bazi jedinstvenog kriterijuma. Tek stupanjem u život ovih propisa moglo se prići budžetiranju, pa kako su neophodni preduslovi stvoreni u 1903. godini otada se ono i sprovodi u Crnoj Gori.

Zakon o budžetu se nakon donošenja Ustava i formiranja Skupštine morao saobraziti ustavnim odredbama pa je u decembru 1906. godine donesen nov Zakon o državnom budžetu koji je bio potpuniji i obuhvatniji od prethodnog. Prije svega, novi Zakon je iscrpnije tretirao postupak sastavljanja budžeta pa potom naknadne i vanredne kredite, završni račun i mnoga druga pitanja. U postupku usvajanja, sada je budžet morao proći kroz Narodnu skupštinu i poslije njenog odobrenja i knjaževog potpisa dobijao je zakonsku snagu.

Crnogorski budžet je pokazivao lagani porast prihoda, naročito poslije 1907. godine. Od nepuna 2 miliona u 1903, budžet se povećao na preko 4 miliona u 1912. godini. Povećanje je išlo postepeno, iz godine u godinu a najintenzivnije su rasli carinski prihodi. Do početka XX vijeka neposredni porez se uglavnom svodio na daciju koja je bila najznačajniji izvor prihoda države. Tada se uvode još neki neposredni porezi čime su uvećani budžetski prihodi po toj osnovi. Ali posredni porezi su rasli brže od neposrednih. Posredne poreze sačinjavali su prihodi od carine, monopola i taksi a najvažniji prihodi su ubirani od carine. Carinski su prihodi tako rapidno rasli da su uskoro postali najvažniji finansijski izvor budžeta. Dok su 1903. godine prihodi od carine bili dva puta manji od prihoda od dacije, poslije 1910. godine oni su dva puta veći. Tada su carinski prihodi predstavljali jednu trećinu ukupnih budžetskih prihoda zemlje.

Raspodjela budžetskih sredstava najvećim djelom bila je usmjerena na održavanje državnog aparata i, naravno, vojske, dok su na privredne svrhe izdvajani gotovo beznačajni iznosi. Tendencija uvećanih izdataka na državni aparat naročito dolazi do izražaja pojavom stranačkih borbi, što je zahtijevalo uvećane izdatke za policijski aparat, sudove i druge državne organe. Osim toga početkom XX vijeka državni aparat se modernizuje, proglašena je kraljevina, uvodi se novi sistem administracije što je sve iziskivalo uvećane izdatke.

Neke aktivnosti oko kovanja prvog crnogorskog novca javile su se prilikom obilježavanja 200-godišnjice (1897) dolaska dinastije Petrović na crnogorski prijesto. Tada je čak pripremljen program kovanja crnogorskog novca. Za njegovu realizaciju bio je zadužen tadašnji ministar finansija Niko Matanović. Trebalo je da on organizuje kovanje novca u saradnji sa ministrom finansija Austrougarske, ali se u tome nije uspjelo uglavnom zbog toga što Austrougarskoj nije odgovarala monetarna nezavisnost Crne Gore.

Kakvu je važnost kralj Nikola pridavao kovanju crnogorskog novca najbolje kazuju njegovi napori u cilju formiranja prve banke u Crnoj Gori. On je i prije dobijanja međunarodnog priznanja suverenosti Crne Gore formirao jednu štedionicu, u koju su najviše novca uložili njegov otac vojvoda Mirko i sam knjaz Nikola, ali je njen vijek trajanja bio kratak (1864–1879).

Inicijativu za kovanje crnogorskog novca u vrijeme knjaza Nikole I Petrovića dao je knjažev sekretar i crnogorski konzul u Skadru Jovan Vaclik, koji je predložio knjazu (10. jula 1902) da kuje crnogorski novac.

Iako tada ta namjera nije realizovana, u Ustav za Knjaževinu Crnu Goru ugrađena je klauzula da „knjaz gospodar ima pravo kovanja novca“.

U to vrijeme u Crnoj Gori je, pored austrougarske krune, cirkulisao još i zlatni novac drugih država: američki dolar, koji su

slali u Crnu Goru iseljenici, engleska funta, njemačka marka, turska lira i ruska rublja. Kurs stranih valuta određivan je u odnosu na austrougarsku krunu.

Prvi crnogorski novac

Kovanje i upotreba novca na teritoriji današnje Crne Gore datira od najstarijih vremena. Pronađeni su grčki, rimski i ilirski novci. Tokom perioda u kome je Zeta bila u nemanjićkoj državi kovan je novac u Brskovu, današnjem Mojkovcu. Smatra se da je u Kotoru novac rađen još u XI vijeku, a i drugi gradovi na Crnogorskom primorju (Bar, Ulcinj i Svač) kovali su svoj novac. Zetski vladari Balšići su u XIV i početkom XV vijeka takođe kovali svoj novac i poznato je 11 vrsta njihovog novca.

Novovjekovna crnogorska država nije imala svog novca sve do 1906. godine, pa je u njoj cirkulisao strani novac. U drugoj polovini XIX vijeka postepeno dominira austrougarski novac – talijer, odnosno fiorin. Zato je i obračun vršen u austriskoj moneti. U prvim godinama vladavine knjaza Nikole obračun se vrši u talijerima i fiorinima. U periodu do Berlinskog kongresa obračunavano je sve u zlatnoj moneti – fiorinima u zlatu. Poslije Berlinskog kongresa obračunava se u nestalnoj moneti (fiorini austrougarske vrijednosti), koja je takođe imala zlatno pokriće. Crna Gora se u kursu ravnala prema Austrougarskoj.

Fiorin je ostao u Crnoj Gori kao sredstvo obračuna sve do 1. maja 1901. godine. Sredinom januara 1901. Ministarstvo finansija je izdalo naredbu da se od 1. maja umjesto fiorina uvede kruna.

Cirkulisanje strane valute imalo je dosta negativnih posljedica po crnogorsku privredu. Crnogorska vlada je to uviđala, pa je još krajem XIX vijeka preduzela mjere da iskuje svoj novac i da se na taj način emancipuje od austrougarskog novca, koji je u Crnoj Gori cirkulisao na isti način kao i u Austrougarskoj. U tu svrhu se

minister finansija N. Matanović sredinom 1893. godine obratio stručnjacima iz Beča da mu dostave podatke u vezi sa kovanjem novca. Iz Beča su dobijeni potrebni podaci i vlada je riješila da se u tom cilju zvaničnim putem obrati Austrougarskoj.

Za pregovore s austrougarskom vladom je određen ministar finansija Matanović, koji je s tim zadatkom otputovao u Beč. Tom prilikom je Matanoviću rečeno da Crna Gora može iskovati svoj novac u austrougarskim državnim kovnicama i da će taj novac moći da ravnopravno cirkuliše i na austrougarskoj teritoriji. Ali po povratku Matanovića u Crnu Goru čitava stvar je pala u vodu.

Sve na šta je austrougarska vlada pristala bilo je da Crna Gora može iskovati svoj novac u državnim kovnicama na svoj rizik, za svoj račun, o svome trošku i isključivo za svoju upotrebu. Austrougarska neće zvanično zabraniti crnogorski novac, ali ga državne kase i banke neće primati ni pod kojim uslovima.

Tako Crna Gora nije dobila svoj novac još za nekoliko godina, jer Austrougarska nije propuštala nijednu priliku da je učini zavisnom od nje.

Nekadašnji crnogorski konzul u Skadru Jovan Vaclik je 1902. godine dao knjazu Nikoli predlog o kovanju crnogorskog novca. Vaclikov predlog je dosta originalan i prilično odmjeren. On preporučuje da se crnogorski novac iskuje u „ruskom monetnom dvoru u Petrogradu“, i to od sredstava koja je Crna Gora dobijala na ime subvencije iz Rusije. Umjesto da se subvencija isplaćuje u rubljama, Vaclik predlaže da se postepeno, za četiri godine, iskuje u Petrogradu crnogorski novac i da se on šalje u Crnu Goru. Vaclik dalje predlaže da se prvo iskuje zlatan novac, pa tek onda sitni, bakarni ili nikleni novac.

Naravno, i pored teškoća na koje su naišli u Beču, knjaz Nikola i crnogorska vlada nijesu odustajali od namjere da Crna Gora dobije svoj novac. Zato je Matanović preduzeo mjere da se crnogorski novac izradi u Parizu. No, tu su se ispriječile tehničke teškoće, a uz to je kovanje bilo znatno skuplje nego u

Austrougarskoj. Zbog toga se moralo odustati od kovanja novca u Parizu i ponovo se obratiti Beču.

Prvi crnogorski novac iskovan je 1906. godine. Ukazom knjaza Nikole od 11. aprila 1906. godine ovlašćeno je Ministarstvo finansija da može iskovati niklenog i bronzanog novca u nominalnoj vrijednosti od 200.000 kruna. Istim ukazom je određen oblik prvog crnogorskog novca, a leguru i količinu pojedinih vrsta trebalo je da odredi Ministarstvo finansija.

Ministarstvo je iskovalo novac. Ukupno je iskovano bronzanog i niklenog novca u vrijednosti 209.000 kruna. To je bio sitan novac: bronza – 200.000 komada po 1 paru (2.000 kruna) i 600.000 po 2 pare (12.000); nikal – 750.000 komada po 10 para (75.000) i 600.000 po 20 para (120.000). Ove su pare (dakle, ovaj novac) imale istu vrijednost kao pare, djelovi austrougarske krune. U stvari, perper kao naziv se ne pominje ni u ukazu na osnovu kojeg je kovan crnogorski novac iz 1908. godine, već se perper kao ime crnogorskog novca pominje prvi put u ukazu knjaza Nikole od 4. maja 1909. godine.

Raspisom Ministarstva finansija od 28. avgusta 1906. godine pušten je u opticaj crnogorski novac carinarnicama i naređeno da izvrše zamjenu za sitni austrougarski novac – heler – koji je cirkulisao u Crnoj Gori. Carinarnice su imale da to urade najdalje do 15. oktobra iste godine, a od 1. januara 1907. godine potpuno se isključuje cirkulacija austrougarskog sitnog novca na crnogorskoj teritoriji – Glavna državna blagajna ga prima samo do tog roka. Prema jednom saopštenju Ministarstva finansija, novac je dostavljen carinarnicama u prvoj polovini septembra i od tada je stvarno počeo da funkcioniše.

Novac je iskovala austrougarska kovnica u Beču. U izradi niklenog novca učestvovala je i Krupova firma, a bronzani je samostalno izradila glavna kovnica u Beču.

Crnogorski novac – perper – u potpunosti je bio izjednačen s austrougarskom krunom. Legura sitnog novca bila je ista.

U narednim godinama takođe je prvenstveno izrađivan bronzani i nikleni sitni novac, pa se tek zatim prešlo na srebrni i zlatni novac. Sitni novac iskovan u 1906. godini – 209.000 perpera – bio je samo dio onoga što je bilo predviđeno. U narednim godinama nastavljeno je sa izradom istog novca.

U 1908. godini iskovano je još 110.000 perpera sitnog niklenog i bronzanog novca. U 1909. godini prvi put se u Crnoj Gori pojavljuje srebrni crnogorski novac, u komadima od jedan i pet perpera, a 1910. godine izrađen je i zlatni novac i to u komadima od po 100, 20 i 10 perpera. Proglašenje Kraljevine obilježeno je i pojavom zlatnog novca.

Nikleni i bronzani novac iz 1908. godine – u vrijednosti 110.000 perpera – iskovan je u Beču pod istim okolnostima kao onaj iz 1906. godine. Ovom prilikom je izrađeno 250.000 komada niklenog novca od po 10 para u vrijednosti od 25.000 perpera i 40.000 od po 20 para u vrijednosti od 80.000 perpera. Bronzanog novca je izrađeno 250.000 komada po 2 pare u vrijednosti 5.000 perpera. Međutim, srebrni novac je 1909. godine - u vrijednosti 800.000 perpera – izrađen pod nešto drukčijim okolnostima, o čemu je ostavio podatke ondašnji načelnik Ministarstva finansija Miloje Jovanović, koji je bio najviše angažovan na tome.

Novac izrađen 1906. i 1908. godine nije bio dovoljan da zadovolji promet u Crnoj Gori. Zbog toga je, i pored izričite naredbe da se austrougarski sitan novac neće primati poslije 1. januara 1907. godine, bila dozvoljena cirkulacija i austrougarskog helera. Iskovana količina u nominalnoj vrijednosti od 320.000 perpera nije bila dovoljna da isključi austrougarsku monetu iz prometa u Crnoj Gori. U prometu su cirkulisali crnogorski i austrougarski sitni novac, a u zlatu raznih zemalja: američki dolari (u priličnim količinama, jer su ih slali iseljenici od zarade), francuski napoleoni, italijanske zlatne lire, engleske funte, turske zlatne lire, njemačke zlatne marke, ruske rublje i dr. Kurs zlatne monete svih država ravnao se prema austrougarskoj kruni, što je povremeno objavljivao list „Glas Crnogorca“.

Zbog toga je načelnik Ministarstva finansija Jovanović preduzeo mjere za izradu srebrnog crnogorskog novca.

U vrijeme Aneksione krize 1908–1909. Crna Gora i Srbija su zajedno protestovale protiv austrougarske politike u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. Jovanović je predložio da bi u takvoj situaciji najbolje bilo da Narodna banka u Beogradu preuzme na sebe kreditiranje izrade novca. S tim se crnogorska vlada saglasila, pa je u tu svrhu Jovanović i oputovao u Beograd. On je tamo uspješno završio posao: Narodna banka je otvorila potrebni kredit kod Pariske banke u Parizu (Banque de Paris), i to pod veoma povoljnim okolnostima. Francuski ministar spoljnih poslova odmah je izvijestio crnogorsku vladu da Francuska sa zadovoljstvom odobrava kovanje crnogorskog novca u francuskim kovnicama. Jovanović je zaključio ugovor sa francuskom kovnicom Bertrand et Beranger i odmah se pristupilo izradi crnogorskog srebrnog novca po već utvrđenom planu crnogorske vlade. Sve se brzo završilo: novac je uskoro iskovan u komadima od 1 i 5 perpera, prenijet je u Crnu Goru i već početkom juna 1909. godine pušten u saobraćaj, u ukupnoj nominalnoj vrijednosti od 800.000 perpera, što je odgovaralo vrijednosti 800.000 austrougarskih kruna.

Zajedno sa ukazom objavljeno je (6. juna 1909) i saopštenje da je prva partija novca već stigla na Cetinje, i da je data u opticaj.

Istovremeno sa odlukom da se izradi srebrni novac crnogorska vlada je odlučila da iskuje i zlatan novac. Međutim, tehnička izrada u Francuskoj nije bila na visini, bečka izrada je bila znatno bolja. Krajem 1909. i početkom 1910. godine izvršene su pripreme za kovanje zlatnog crnogorskog novca jer je izrađen nacrt i klišea.

Početkom marta 1910. godine izašao je knjažev ukaz kojim se Ministarstvo finansija ovlašćuje da može iskovati i pustiti u opticaj crnogorski zlatni i srebrni novac u nominalnoj vrijednosti od 1.630.000 perpera – 1.030.000 zlatnog i 600.000 srebrnog.

Zlatni novac je iskovan u tri vrste: 1) 300 komada po 100 perpera (vrijednost 30.000 perpera), veličine 37 mm, težine 33,875 grama; 2) 30.000 komada po 20 perpera (vrijednost 600.000 perpera), veličine 21 mm, težine 6,775 grama; 3) 40.000 komada po 10 perpera (vrijednost 400.000 perpera), veličine 19 mm, težine 3,388 grama. Pored toga, istovremeno je izrađeno 300.000 komada po dva perpera srebrnog novca (vrijednost 600.000 perpera) veličine 27 mm, sa istim sastavom legure kao i raniji srebrni novac od jednog perpera.

Oko 1.030.000 perpera pušteno je u opticaj na Blagovijesti 25. marta 1910. godine.

Ali time nije završena izrada novca u 1910. godini. Povodom proslave pedesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole izrađen je poseban, jubilarni zlatan novac, koji se razlikovao od ranije iskovanog zlatnog novca. Kao simbol pedesetogodišnje vladavine uz lik knjaza Nikole stavljen je lovorov vijenac sa oznakom perioda vladavine 1860–1910. Pošto je Crna Gora 15. avgusta 1910. godine proglašena kraljevinom na revresu perpera takođe je došlo do promjena i pisalo je Kraljevina Crna Gora. Jubilarni zlatan novac rađen je u Beču, a ukupno je pušteno u opticaj 1.000.000 perpera. Jubilarni novac je izrađen, kao i raniji zlatan novac, u tri vrste. Izrađeno je 500 komada po 100 perpera (50.000 perpera), 30.000 po 20 (600.000 perpera) i 35.000 po 10 perpera (350.000 perpera). Tako je u 1910. ukupno pušteno u opticaj 2.030.000 perpera zlatnog i 600.000 srebrnog novca. Ovo je svakako najplodnija godina u izradi domaćeg novca.

Zbog toga se nametala potreba za donošenjem jednog osnovnog propisa o novcu. Početkom decembra 1910. godine kralj je osnažio Zakon o državnom novcu Kraljevine Crne Gore, koji je stupio na snagu početkom 1911. godine.

Zakonom je precizirano da Crna Gora „usvaja na svojoj teritoriji za novčani saobraćaj zlatnu valutu, čija je novčana jedinica perper“.

Time je u osnovi ozakonjeno postojeće stanje, usvojeni su oni principi na kojima je bio izrađen novac koji se nalazio u prometu.

Do kraja 1910. godine znatno se povećala količina crnogorskog novca u opticaju. Do tada je bilo predato prometu 2.030.000 perpera zlatnog, 1.400.000 srebrnog i 319.000 niklenog i bronzanog novca, što ukupno u nominalnoj vrijednosti čini 3.749.000 perpera. To je bila prilična suma. Naročito je važno bilo za crnogorski promet to što je iskovana veća količina sitnog srebrnog i drugog novca, jer se na taj način mogla odstraniti tuđa nezlatna moneta iz Crne Gore. Zato je Zakon posebnim članom ograničio cirkulaciju strane srebrne i druge valute u Crnoj Gori (to je, istina, bilo naglašeno i u propisima iz 1906. godine).

U takvim okolnostima Austrougarska je morala mijenjati svoj stav.

Pregovori o monetarnoj konvenciji privedeni su kraju sredinom 1911, a konvencija je stupila na snagu 21. septembra 1911. godine. Povodom toga Ministarstvo finansija je istoga dana uputilo svim državnim blagajnama raspis u kojem su iznesene osnovne odredbe konvencije. Na bazi konvencije „dopuštena je cirkulacija crnogorskog novca u Austrougarskoj“, ali ne u neograničenim razmjerama. Prema konvenciji, crnogorski zlatan novac primaće se po nominalnoj vrijednosti za carinska plaćanja kod svih austrougarskih carinarnica, za poštanska plaćanja kod pošta u Beču, Pragu, Trstu, Budimpešti, Zagrebu, Rijeci i Sarajevu, kao i kod svih onih nadležstava i državnih blagajni koje su ovlašćene da primaju zlatan novac. Na taj način konvencija je dosta široko prihvatila crnogorski zlatan novac. To je i prirodno, jer za zlato ionako nije bilo, niti je trebalo da bude, nekih ograničenja. Pitanje cirkulacije srebrnog i drugog novca regulisano je na sljedeći način: „Crnogorski srebrni, nikleni i bronžani novac primaće se po nominalnoj vrijednosti, i to pri svakom pojedinom plaćanju: komadi od 5 perpera do najvišeg iznosa od 250 kruna; komadi od 2 i 1 perpera od najvišeg iznosa od 50 kruna,

a nikleni i bronzani novac samo za izravnanja ostatka, koji se ne može srebrnim novcem isplatiti – kod carinarnica, poreskih ureda, pošta i blagajni Austrougarske“.

Tako je, napokon, zaključena monetarna konvencija s Austrougarskom, kojom je crnogorski novac priznat i na austrougarskoj teritoriji. Konvencijom je, istina, ograničena cirkulacija crnogorskog novca, naročito niklenog i bronzanog, ali je na istoj osnovi bila ograničena i cirkulacija austrougarskog novca na crnogorskoj teritoriji. Crna Gora je postigla da se konsekventno sprovede princip reciprociteta i da se crnogorski i austrougarski novac izjednače.

Ali okolnosti – odliv u inostranstvo, tezauriranje i dr. uticale su da se količina crnogorskog zlatnog novca permanentno smanjuje u prometu.

Zakon o kovanju novca stupio je na snagu 23. decembra 1912. godine. Vlada je nakon toga pristupila realizaciji ovog propisa. U 1912. godini kovan je jedino srebrni novac i to samo jedan dio od predviđenog. Zakonom je bilo predviđeno da se srebrnog novca izradi u nominalnoj vrijednosti od 800.000 perpera, i to: 40.000 komada po 5 perpera, 50.000 po 2 perpera i 500.000 perpera iskovanih u Parizu 1909. godine.

Međutim, 1912. godine iskovano je svega 300.000 perpera. Jedna količina srebrnog novca je prekovana. To je bio novac rađen u Parizu 1909. godine, ali je prekovano onoliko koliko je povučeno iz prometa, pa se time ukupan iznos ne mijenja.

Na bazi istog Zakona iskovana je 1913. godine predviđena količina niklenog i bronzanog sitnog novca – niklenog u nominalnoj vrijednosti od 60.000, a bronzanog od 11.000 perpera.

Uskoro poslije stupanja na snagu ovog propisa pušteno je u opticaj novca u nominalnoj vrijednosti od 1.250.000 perpera, tj. onoliko koliko je u Zakonu označeno da se „sad odmah“ iskuje. Novac je iskovan na bazi odredaba osnovnog Zakona o državnom novcu.

To je posljednji crnogorski kovani novac. Crnogorska vlada nije uspjela da izradi ostatak od predviđenih 700.000 jer je nastupio Prvi svjetski rat.

Kovanje crnogorskog novca po pojedinim godinama išlo je ovako:

1906	209.000
1908	110.000
1909	800.000
1910	2.630.000
1912	300.000
1913	71.000
1914	1.250.000

Najviše je iskovan 1910. godine i to zbog toga što je tada iskovan zlatnog novca u vrijednosti od 2.030.000 perpera.

Balkanski rat je iziskivao maksimalno angažovanje svih raspoloživih snaga Crne Gore. On je zahtijevao ogromna finansijska i materijalna sredstva. U tu svrhu je donesen i poseban zakonski propis – Zakon o izdavanju blagajničkih uputnica, koji je stupio na snagu 23. oktobra 1912. godine.

U posebnom članku Zakon određuje karakter blagajničkih zapisa i fiksira obavezu njihovog primanja u crnogorskom prometu.

Ove uputnice su u stvari bile neka vrsta privremenog papirnog novca koji nije imao pokrića, ali za koji je garantovala država u visini njegove nominalne vrijednosti.

Uskoro po stupanju na snagu Zakona pušteni su bonovi u promet i oni su normalno cirkulisali, premda su ih Crnogorci, naviknuti na zvečeću monetu, nerado uzimali. Prema Zakonu, trebalo je da zapisi budu povučeni poslije godinu dana, tj. do oktobra 1913. godine. Međutim, njihova važnost je produžena. Sredinom oktobra 1913. godine Ministarstvo finansija je donijelo Naredbu o povlačenju blagajničkih uputnica-bonova, kojom se

njihova vrijednost „produžuje do 1. februara 1914, za koje će se vrijeme izvršiti njihovo povlačenje iz saobraćaja“.

Na bazi ovih propisa otpočelo je povlačenje bonova. Ali ono je išlo dosta sporo, jer ratom iscrpljena državna blagajna nije imala novca. Moralo se čekati na zaključenje zajma, odnosno na primanje novca od zajma. Kada je zajam dobijen, ispale su preče potrebe, pa su sredstva zajma namijenjena za otkup bonova utrošena na druge svrhe. Zbog toga povlačenje blagajničkih uputnica ne samo da nije bilo završeno u predviđenom roku – do 1. februara 1914 – već se proteglo za još nekoliko mjeseci.

Blagajničke uputnice su puštane u promet ne samo 1912. godine. Još se svi bonovi takoreći nijesu bili ni povukli iz optica-ja, a već se ukazala potreba za njihovim ponovnim izdavanjem. Prvi svjetski rat nametnuo je puštanje u promet novih količina blagajničnih zapisa, koji će preplaviti Crnu Goru.

Finansijske teškoće prinudile su crnogorsku vladu da putem puštanja papira u promet dođe do sredstava. Zato je član 6. Budžeta za 1914. godinu predvidio mogućnost izdavanja blagajničkih zapisa. Na bazi toga, Ministarstvo finansija je 22. maja 1914. godine izdalo Pravila o izdavanju blagajničkih zapisa.

Ovim Pravilima, a na osnovu člana 6. Budžeta za 1914. godinu, Glavna državna blagajna je ovlašćena da može izdavati blagajničke uputnice, ali „suma svih zapisa ne smije biti veća od 500.000 perpera, niti interes veći od 6%“. Zapisi, kao i ranije, glase na donosioca, a izdaju se „na sumu ne manju od 5.000 perpera i na rok ne duži od šest mjeseci“. Glavna državna blagajna „mora o roku označenom na zapisu isti vlasniku isplatiti“. Svi zapisi koji su pušteni u promet u toku 1914. morali su biti isplaćeni do kraja godine.

Emisija uputnica na bazi Zakona od 10. maja 1915. godine nije bila posljednji pokušaj crnogorske vlade da pusti nove količine papirnog novca u opticaj i tako dođe do finansijskih sredstava. Zakonom od 4. decembra 1915. ovlašćeno je Ministarstvo finansija da

može pustiti u opticaj novih šest miliona perpera uputnica, i to od 5, 10, 20, 50 i 100 perpera. Pored toga, Zakon je odložio povlačenje i isplatu ranijih devet miliona do 25. jula 1917. godine.

Ove novčanice su takođe štampane u Parizu. Koliko je od njih pušteno u promet ne može se utvrditi. Ali se, s obzirom na situaciju u decembru 1915, može sa sigurnošću pretpostaviti da nije sve pušteno u promet.

Tako je bilo sa papirnim novčanicama u toku Prvog svjetskog rata. Njih je emitovano previše, mnogo više nego što je mogao apsorbovati skućeni promet Crne Gore.

Austrougarska je za vrijeme okupacije Crne Gore nastojala da obezvrijedi perper, naročito papirne novčanice. Zna se da je njih obilježavala svojim pečatom da ne bi sama morala dodatno da štampa, ali da je on obezvređivan u odnosu na austrougarski novac.

Treba još napomenuti da je prvi crnogorski novac kovan na osnovu posebnog ukaza knjaza Nikole, donijetog 11. aprila 1906. godine i da je kovanje svih vrsta crnogorskog novca (u bakru, bronzi, niklu, srebru i zlatu) do 1910. godine vršeno na osnovu ukaza knjaza Nikole, a od 1910. na osnovu Zakona o državnom novcu za Kraljevinu Crnu Goru. Donošenjem Zakona o državnom novcu za Kraljevinu Crnu Goru od 23. decembra 1910. godine, a kasnije Zakona o kovanju novca (5. januara 1912), Zakona o kovanju srebrenog, niklenog i bronzanog novca (28.12.1914), Zakona o izdavanju blagajničkih zapisa (od 23. oktobra 1912) i Zakona o izdavanju blagajničkih uputnica (25. jula 1914. i 10. maja 1915) – stvoreni su normativni uslovi za regulisanje osnovnih monetarnih problema vezanih sa izdavanjem prvog crnogorskog novca.

U Crnoj Gori su, pored novca, cirkulisali i surogati novca (mjenica i ček). Materija o mjenici regulisana je u Trgovačkom zakonu (22. januara 1910).

Tako je do kovanja, emisije novca, a istovremeno i razvoja bankarstva, u Crnoj Gori došlo bez postojanja centralne banke.

Naime, od tada ogromno narastaju potrebe crnogorske države, uglavnom zbog konstituisanja novih organa vlasti i unapređenja do tada formiranih, posebno za vojsku, policiju, školstvo, zdravstvo, kulturu i slično. Pored toga, narastale su potrebe i za ulaganjem u privredni razvoj, posebno u izgradnju puteva i drugih javnih objekata.

Raspoloživa sredstva države (budžet) i banaka nijesu bila ni približna realnim potrebama tadašnje Crne Gore. Država se morala zaduživati kod banaka stranih država (Državne ruske banke u Petrogradu i Otomanske banke u Carigradu) i poslovnih banaka stranih država (Lender banke iz Beča, Bodenkredit banke iz Beča, Trgovačke banke iz Milana, Pariske banke i Bankarske kuće braće Bulton iz Londona) i Crne Gore (Crnogorskog anonimnog društva) i pojedinaca iz Crne Gore (kralja Nikole) i iz inostranstva (Batenbergovi – Njemačka, Paganini – Italija, Grup – Rijeka i drugih).

Ukupno zaduženje Crne Gore od Berlinskog kongresa do Prvog svjetskog rata iznosilo je 46,5 miliona perpera. Crna Gora je tada zaključila 41 kredit i zajam. Najveće iznose kredita koristila je od privatnih poslovnih banaka i banaka stranih država. Više od 40% bankarskih kredita korišćeno je od banaka iz Austrougarske. Lender banka iz Beča je prvi kredit Crnoj Gori kao samostalnoj državi odobrila 1881. godine. To je bio kredit od 2,0 miliona perpera, uz kamatu od 6,5%. Ova sredstva korišćena su za podmirenje većeg broja manjih državnih obaveza i za nabavku žita iz Odese. Istovremeno, Crna Gore se zadužila i kod Rusije, u iznosu od 900.000 rubalja, za potrebe vojske.

Pošto budžet nije mogao da podnese ovalike rashode, crnogorska država je tražila nove kredite radi otplate ranijih.

Kredit i zajmovi su korišćeni poslije 1889. godine i od Otomanske banke iz Carigrada (četiri kredita u ukupnom iznosu 1,2 miliona perpera), Trgovačke banke iz Milana (tri kredita po 4,0 miliona perpera), Pariske banke (dva kredita po 3,0 miliona perpera) i

londonski zajam (preko bankarske kuće Bulton – 1909. godine, u iznosu 6,0 miliona perpera). Crna Gora je koristila kredit i od Crnogorske banke sa Cetinja (2,0 miliona perpera), osiguravajućih društava iz inostranstva (0,1 milion perpera) i iz Crne Gore (1,5 miliona perpera), dok je od Srbije uzela zajam u iznosu 1,0 milion perpera i od pojedinaca iz Crne Gore 1,4 milona perpera. Među pojedincima najveći je povjerilac bio sam kralj Nikola I Petrović.

Crna Gora je 1912. godine raspisala i unutrašnji zajam (2,0 miliona perpera) za pokriće troškova učešća u Balkanskim ratovima. Londonski zajam je bio prvi emisioni zajam u istoriji finansija Crne Gore. Odobren je pod uslovima povoljnijim od ostalih kredita i zajmova. Zbog toga mu je dat i poseban publicitet. Garancije za uredno vraćanje ovog kredita bili su prihodi Knjaževine od carina i sporednih taksa, kao i od monopola soli.

Crna Gora je 1912. dobila i zajam od 3,4 miliona perpera od Bodenkredit-banke iz Beča. Sredstva ovog zajma korišćena su za formiranje Hipotekarne banke, za izmirivanje obaveza po ranijim kreditima i za druge potrebe. Crnogorska država je pred početak Balkanskih ratova bila veoma zadužena. Ona je tada morala da plaća za javne zajmove 0,5 miliona perpera godišnje (oko 10% državnog budžeta). Početkom Balkanskih ratova Crna Gora je morala da se još više zaduži, da bi pokrila troškove učešća u ratovima. Zato je tada crnogorska vlada raspisala, prvi put, zajam od 2,0 miliona perpera. Zajam je raspisan na osnovu Zakona o izdavanju blagajničkih zapisa (od 23. oktobar 1912).

Bankarstvo u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori

Opšti napredak u privredi i crnogorskom društvu u cjelini, uslovio je osnivanje prvih banaka u Crnoj Gori.

Prvi napori u tom pravcu činjeni su i prije sticanja nezavisnosti Crne Gore. Prvi oblik novčane institucije stvoren je u oktobru 1864. godine. Bila je to Založnica crnogorska na Cetinju.

Ona nije imala osnovne karakteristike bankarske institucije, nije prikupljala sredstva od privrede i stanovništva, niti je na bazi prikupljenih sredstava odobravalala kredite i zajmove. Početni kapital za rad od 14.660 fiorina obezbijedio je crnogorski dvor, odnosno knjažev otac veliki vojvoda Mirko (12.368 fiorina), i sam knjaz Nikola (2.292 fiorina). Kredite je odobravalala samo poznatijim crnogorskim glavarima: vojvodama, kapetanima i perjanicama, a veoma malo ostalom stanovništvu. Zajmovi su odobravani na kratak rok.

Prva bankarska institucija u Knjaževini Crnoj Gori formirana je 1901. godine u Nikšiću. Nešto ranije, iste godine, u Boki kotorskoj formirana je Bokeška banka (Kotor), ali Boka je tada bila u sastavu Austrougarske.

Prva banka u Crnoj Gori nosila je naziv – Prva nikšićka štedionica, a osnovali su je vlasnici trgovačkog i zelenaškog kapitala iz Nikšića i drugih krajeva Crne Gore. Osnivački kapital iznosio je 200.000 kruna. Jedna akcija vrijedila je 100 kruna. Sredstva za formiranje štedionice uložili su i Ministarstvo finansija Crne Gore i osiguravajuće društvo „Rosija“, što znači da je njeno formiranje potpomognuto i od države.

Prva nikšićka štedionica faktički je bila prva banka a ne štedionica, jer je obavljala sve poslove koje obavljaju banke. Uspostavila je saradnju sa stranim bankama, iz Beograda, Zagreba i Praga.

Štedionica je odobravalala i koristila kredite, eskontovala mjenice, isplaćivala i uplaćivala sredstva za tuđ račun, kupovala i prodavala hartije od vrijednosti, potpomagala razvoj nikšićkog kraja i dr. Ona je u poslovanju konstantno ostvarivala dobit (1910. u iznosu 100.000 perpera). Redovno je isplaćivala osnivačima dividendu, osim 1913. godine, kada se pojavio prvi put gubitak u njenom poslovanju u iznosu od 1.093 perpera, koji je bio posljedica Balkanskih ratova. Štedionica je poslije ovih ratova promijenila naziv (1913) u Nikšićka kreditna banka. Pod tim imenom je radila do početka Prvog svjetskog rata. Djelatnost je obnovila 1920.

godine u doba Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Zetske banovine, koja je obuhvatala prostor širi od teritorije današnje Crne Gore.

U Podgorici je 1904. godine formirana Prva zetska štedionica, na sličnim osnovama kao i banka u Nikšiću. I ovu banku formirali su trgovci i zelanaši. Osnivački kapital je bio isti kao i Nikšićke štedionice (200.00 kruna). Iako bi se iz njenog naziva moglo pretpostaviti da je to štedna organizacija, ona to faktički nije bila, već je bila prava bankarska institucija. Štedionica je prikupljala sredstva i obavljala sve vrste kreditnih i drugih poslova kao i Nikšićka kreditna banka. Pod ovim imenom je radila do 15. januara 1906. godine, kada je preimenovana u Podgoričku banku. Bila je jedini konkurent u poslovanju Nikšićkoj štedionici, odnosno kasnije Nikšićkoj kreditnoj banci.

Podgorička banka osnovala je filijale u Virpazaru, Danilovgradu i Kolašinu, a zastupništva u Cetinju i Andrijevići. Njena djelatnost je prevazilazila lokalne okvire, jer je poslovala na širem području tadašnje Crne Gore i bila je veoma uspješna u čitavom periodu svog postojanja.

Obim i struktura poslova banke stalno su se razvijali, pa je ukupan promet u 1910. godini iznosio oko 85 miliona perpera, a dobit oko 100.000 perpera. I ova banka je obavljala sve vrste bankarskih poslova, a pretežan dio odnosio se na poslovanje po tekućim računima, zatim na poslove štednje, odobravanje kredita, trgovinu hartijama od vrijednosti i dr.

Treća banka u Knjaževini Crnoj Gori osnovana je, na inicijativu crnogorske države, dvora i pojedinih ministara, 1906. godine. To je Crnogorska banka Cetinje.

Među glavnim pokretačima u njenom osnivanju bio je Lazar Sočica, jedan od najbogatijih ljudi u Crnoj Gori, a kako piše „Glas Crnogorca“, prvim sastankom rukovodio je ministar spoljnih poslova Gavro Vuković dok je ministar finansija Lazar Mijušković prisustvovao sastanku i bio pomagač ovog poduhvata. Bilo

je zamišljeno da se Crnogorska banka osnuje kao centralna banka, koja bi trebalo da pomaže formiranje i funkcionisanje drugih banaka u Crnoj Gori. Osnivači su to odmah po njenom osnivanju naglasili, objavljujući da će Crnogorska banka biti zajednička ustanova i da će štedionice pomoću nje dolaziti do jeftinijeg kapitala. Da je Crnogorska banka bila zamišljena kao centralna novčana ustanova potvrđuje i članak iz zvaničnog državnog glasila u kome se govori o tome da ona treba da zamjeni državnu banku. Osnivanje ove banke išlo je mnogo lakše i jednostavnije od procesa formiranja Nikšićke kreditne banke i Podgoričke banke, a njeno osnivanje i funkcionisanje forsirala je i potpomagala crnogorska država.

Osnivački kapital Crnogorske banke na Cetinju bio je trostruko veći od kapitala Nikšićke i Podgoričke banke pojedinačno i iznosio je 600.000 kruna, podjeljen na 3.000 akcija (svaka akcija po 200 kruna). Najveći broj akcija posjedovao je manji broj lica a među akcionarima je bio sam knjaz Nikola, kao i Ministarstvo finansija. Sam način uplate akcija omogućavao je prilično brz porast osnovnog kapitala. Od samog početka Crnogorska banka je razvila široku djelatnost. Svoje poslovanje zasnivala je na tada savremenim osnovama i u stručnoj literaturi se smatra da je bila savremena banka u pravom smislu riječi.

U toku 1907. godine napravila je obrt blizu 19 miliona kruna da bi 1911. godine cjelokupni obrt banke dostigao iznos od 125 miliona perpera. Crnogorska banka je otvorila filijale u Podgorici i Baru, zastupništva u Rijeci Crnojevića, Virpazaru, Kolašinu i Njegušima, a nešto kasnije i filijalu u Skadru koja je sredinom 1913. prestala da radi. Crnogorska banka je stalno napredovala. Njeni akcionari su od 1908. godine redovno primali dividendu, koja je u 1910. godini bila 28% (56 kruna po akciji) pa je vladala velika potražnja za njenim akcijama.

Crnogorska banka obavljala je različite bankarske poslove. Ona je bila pošteđena većih poteškoća i oslobođena nekih ograničenja.

Važan izvor za kreditiranje i obavljanje drugih bankarskih poslova bila je štednja stanovništva, koja je uglavnom poticala od zarada crnogorskih iseljenika (iz Amerike i drugih zemalja). Ukupna štednja u Crnoj Gori 1912. godine iznosila je preko 2,0 miliona perpera, skoro koliko i cjelokupni akcionarski kapital svih crnogorskih banaka.

Crnogorska banka na Cetinju bila je banka koja je uspijevala da objedinjuje većinu novčanih tokova u Crnoj Gori. Redovno je iskazivala dobit koja se stalno povećavala, da bi u 1912. godini dostigla iznos od preko 130.000 perpera. Osim toga imala je veze sa mnogim stranim bankama a i van zemlje smatrana je najsolidnijom novčanom ustanovom u Crnoj Gori. Dalji njen napredak bio je spriječen Balkanskim i Prvim svjetskim ratom.

Četvrta po redoslijedu formiranja bila je Narodna banka za Knjaževinu Crnu Goru. Osnovana je 1909. u Baru. Posebno važno u vezi sa njom je to da je osnovana sa namjerom da bude emisiona ustanova, odnosno da kuje novac crnogorske države. Početni kapital je trebalo da iznosi 10 puta više nego kod Nikšićke i Podgoričke banke (oko 2 miliona perpera), a akcionari su bili uglavnom crnogorski glavari, trgovci i zelenaši. Narodna banka za Knjaževinu Crnu Goru formirana je odlukama Skupštine Banke od 22. juna 1909. godine, a počela je rad 1. jula. Prvi direktor bio je Joco Petrović, bankarski stručnjak koji je vodio skoro sve aktivnosti oko formiranja i početka rada Nikšićke i Podgoričke banke. Sjedište banke bilo je u Baru, a 1913. je premješteno na Cetinje. U organe upravljanja, pored najvećih akcionara, ušli su i najviši državni službenici.

Od države je dobila koncesiju za izdavanje crnogorskog novca, ali ovu funkciju nije ostvarila.

Narodna banka je mogla da obavlja sve vrste bankarskih poslova osim berzanske. Imajući u vidu veliku podršku crnogorske države prilikom njenog osnivanja, visinu osnivačkog kapitala, strukturu poslova koje je mogla da vrši, kao i činjenicu da je trebalo

da posluje na cijeloj teritoriji Crne Gore – realno je bilo očekivati da po rezultatima poslovanja ubrzo prevaziđe sve druge banke u Crnoj Gori. To svakako nije bilo lako ostvariti, posebno ako se ima na umu činjenica da su ranije formirane banke (u Nikšiću, Podgorici i Cetinju) već bile stekle značajno iskustvo i ugled. Ni privilegovani položaj u postupku njenog formiranja nije joj u tome pomogao, pa ne samo što nije postigla prednost u odnosu na druge banke nego je zaostajala za njima po svim osnovama: štednji, sredstvima na tekućim i drugim računima, kreditnoj aktivnosti i dr. Njen ukupan promet (prilivi i odlivi novca po svim osnovama) za 1910. godinu dostigao je svega 16,6 miliona perpera, dok je Crnogorska banka sa Cetinja imala godišnji promet od blizu 86 miliona, a Podgorička banka oko 85 miliona perpera.

Pretpostavlja se da je osnovni razlog preseljenja sjedišta Narodne banke na Cetinje bio da ona, predviđena kao emisiona ustanova, bude smještena u administrativni centar tadašnje crnogorske države.

Početkom 1912. godine formirana je Hipotekarna banka na Cetinju. Pitanje osnivanja ove banke je pokrenuto mnogo ranije (1907), a banka je konstituisana kada su usvojena pravila o njenom poslovanju i obezbijeđen kapital za početak rada iz zajma od 3,5 miliona kruna dobijenog od Zemaljskog kreditnog zavoda iz Beča, od kojih je 2,5 miliona kruna korišćeno za osnivanje ove banke. Država je u osnivački kapital banke unijela još i sva sredstva od prodaje dobara po rješenju Narodne skupštine od 18. decembra 1909. godine i sredstva fondova kojima je raspolagala država. Znači, sredstva za rad ove banke u cjelini je obezbijedila država. U početku rada banka je raspolagala kapitalom od 3,5 miliona franka (perpera). Država je, preko Ministarstva finansija, imala pravo nadzora nad njenim radom. Članove Upravnog i Nadzornog odbora postavljao je kralj Nikola na predlog Ministarstva finansija.

Hipotekarna banka je osnovana sa zadatkom „da olakša težak položaj prezaduženih seljaka i da im omogući razduženje od

kratkoročnih mjeničnih kredita i zajmova i privatnih povjerilaca“. Odmah po njenom osnivanju zaduženi seljaci podnijeli su veliki broj molbi (oko 4.500) za smanjenje opterećenja po kreditima. Od njih je riješena samo jedna sedmina. Hipotekarna banka nije mogla da obezbijedi odlaganje većine obaveza po kreditima seljaka, jer joj je država dugovala 1,7 miliona perpera. Rad ove banke se ne pominje poslije 1912. godine, pa se pretpostavlja da je prestala da radi nakon izbijanja Balkanskih ratova.

U Knjaževini – Kraljevini Crnoj Gori formirane su i štedionice, kao oblik prikupljanja štednje građana i njenog racionalnog korišćenja.

Bankarski razvoj bio je još važan i zbog toga što je upravo osnivanjem banaka početkom XX vijeka postignut prvi značajniji uspjeh akcionarstva u Crnoj Gori. Opšte karakteristike svih crnogorskih novčanih zavoda kao akcionarskih društava govore o tome koliko je akcionarski način udruživanja kapitala došao do izražaja kod ovih ustanova u Crnoj Gori. Razvitak banaka u Crnoj Gori odvijao se prilično brzo i samo deset godina bilo je dovoljno da banke sa svojim filijalama obuhvate čitavu Crnu Goru. Takav napredak banaka istovremeno je predstavljao i afirmaciju akcionarskih društava u Crnoj Gori. Banke su pokazale da akcionarska društva mogu da posluže kao odlično sredstvo mobilizacije i oslobađanja kapitala.

Sva bankarska akcionarska društva u Crnoj Gori u suštini su počivala na istim principima. Razlike su bile minimalne i rezultat su samo konkretnih prilika pod kojima su se formirala pojedina društva. Suština bankarskih akcionarskih društava može se vidjeti iz njihovih pravila, u kojima su dati osnovni principi organizacije društava. Tako, sva bankarska akcionarska društva osnovana su na određeno vrijeme, Podgorička banka na 20 godina, a sva ostala društva na 50 godina. Veličina početne glavnice bila je ista kod Prve nikšićke i Prve zetske štedionice – 200.000 kruna, dok je kod drugih bila znatno veća – kod Crnogorske

banke 600.000, a kod Narodne banke 2,000.000. Nominalna vrijednost pojedine akcije iznosila je kod svih zavoda 100 perpera, sem kod Crnogorske banke (200 perpera). Uplata na ime glavnice vršena je povremeno u određenim obrocima. Kod Narodne banke uplata se vršila za dvije godine (jedan perper nedjeljno), a kod Crnogorske banke pri upisu se polagalo 20 perpera na svaku akciju, a preostalih 180 perpera uplaćivano je u 18 mjesečnih rata po deset perpera. Ovakav način uplate osnovnog kapitala otvarao je vrata srednje imućnom sloju. To je bilo neophodno naročito u početku dok se banke nijesu afirmisale i stabilizovale. Način uplate akcija bio je pogodan pa su zbog toga bankarska akcionarska društva i uspjela da okupe prilično veliki broj akcionara sa sitnim i srednjim kapitalom. Organizacija upravnih organa bila je slična gotovo kod svih akcionarskih bankarskih društava u Crnoj Gori. Sva su društva imala skupštinu, upravni i nadzorni odbor i poslovnu upravu. Pravo glasa akcionara, kao i način glasanja, bili su precizirani pravilima i zavisili su od broja akcija.

Društva su svojim pravilima predvidjela i raspodjelu dividende akcionarima, a Narodna banka je garantovala 6% interesa na uloženi kapital. Bankarska akcionarska društva u Crnoj Gori pokazala su dobre rezultate pa su banke sve više širile svoju djelatnost i napredovale. Društva su povećavala svoje osnovne kapitale raspisivanjem novih kola akcija i na taj način obuhvatala znatan dio slobodnih sredstava u Crnoj Gori. S napretkom banaka povećalo se interesovanje za njih pa je sve više plasiran kapital u banke jer su one postajale privlačnije za posjednike kapitala i za one koji su raspolagali slobodnim sredstvima. Akcionarska društva su poslužila kao poluga za mobilizaciju sredstava i stvaranje većih kapitala, koji su bili potrebni za razvitak banaka u Crnoj Gori pa se može reći da je zamah banaka u Crnoj Gori postignut zahvaljujući u prvom redu upravo akcionarskim društvima.

Sav ovaj razvoj prekinuo je Prvi svjetski rat, u koji je Crna Gora stupila 1914. godine zarativši s Austrougarskom. Početkom 1916. okupirana je od strane Austrougarske, a njena vlada i kralj Nikola su se našli u izbjeglištvu.

Međuratni period i Drugi svjetski rat

Kao nezavisna država Crna Gora je nestala 1918. godine kada je ušla u sastav novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Podjelom Kraljevine SHS na veći broj oblasti (33) 1922. godine najveći dio Crna Gore pripao je Zetskoj oblasti. Godine 1929. Kraljevina SHS je preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju.

Umjesto ranijih oblasti uvedene su banovine. Crna Gora tada ulazi u sastav Zetske banovine, koja je, pored sadašnje teritorije Crne Gore, obuhvatala: Dubrovnik sa primorjem do Neretve, Istočnu Hercegovinu, dio Istočne Bosne, djelove Novopazarskog Sandžaka i dio Metohije.

U novoj državi naslijeđene su velike razlike u stepenu ekonomske razvijenosti.

Izostala je i obećana pomoć Crnoj Gori, jer od ratne odštete, u iznosu od 750 miliona zlatnih maraka (oko 8 mil dinara), Crna Gora je dobila svega 0,5%, odnosno 45,0 miliona dinara. Ratna šteta je bila procijenjena preko 40 puta više nego cjelokupni kreditni potencijal svih banaka u Crnoj Gori.

Kraljevina Jugoslavija nije dovoljno ulagala u Crnu Goru. Po ulozenim investicijama u industriju na 1.000 stanovnika, Crna Gora je zaostajala 22 puta za Slovenijom, 14,5 puta za Hrvatskom, 9 puta za Srbijom i 3 puta za Makedonijom. Poljoprivređa je i dalje bila vodeća grana privrede.

Po nestanku Crne Gore kao nezavisne države ubrzo je nestao iz funkcije i crnogorski novac, koji je u prometu bio više od jedne decenije. Formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918), odnosno Kraljevine Jugoslavije (1929), pušten je u promet

jugoslovenski dinar, koji je bio u opticaju na čitavoj njenoj teritoriji. Na teritoriji današnje Crne Gore nova novčana jedinica uključena je u promet 26. novembra 1919, dok su od 1916. do 1919. godine u prometu bili crnogorski perper, austrougarski fiorin i zlatnici drugih stranih država.

Puštanjem u promet jugoslovenskog dinara nastao je problem razmjene perpera za dinar. Prvobitno je bilo čak predviđeno da se za 5 perpera može dobiti 1 dinar, ali je ipak, uz odgovarajuće uslove, omogućeno da se za 2 perpera dobije jedan dinar. Odnos perpera i dinara prije rata bio je 1:1. Problem zamjene perpera za dinar opterećivao je ionako siromašno crnogorsko društvo. Nepovoljan kurs perpera u novoj kraljevini dovodio je i do toga da se zlatni perper masovno pretapao jer je zlato od koga je bio iskovan imalo veću vrijednost nego što ju je perper imao kao novac.

U periodu od 1918. do 1941. godine u promet je bilo pušteno 18 novčanica i odgovarajući sitan novac, što je mnogo za ovako kratak period. Ovo upravo ukazuje na nestabilnost društveno-ekonomskih i drugih prilika u tom periodu.

U međuratnom periodu u Crnoj Gori je funkcionisalo 12 banaka, od kojih je 9 formirano pomoću udruživanja domaćeg novca i kapitala, a tri su bile filijale jugoslovenskih banaka sa sjedištem u Beogradu. Filijale su se nalazile na Cetinju, sjedištu Zetske banovine. Banke su odobravale razne vrste kredita i zajmova. Od domaćih banaka najveće kredite su odobravale Crnogorska banka sa Cetinja, Podgorička banka, Nikšićka banka i Trgovачka banka sa Cetinja. Narodna banka Kraljevine Jugoslavije je odobravala kredite i zajmove. Ona je u periodu od 1923. do 1929. godine odobrila blizu 160,0 miliona dinara kredita.

Državna hipotekarna banka iz Beograda – Filijala Cetinje odobrila je od 1924. do 1929. godine kredite u ukupnom iznosu oko 88,4 miliona dinara. Sredstva kredita od ove banke uglavnom su koristili poljoprivrednici iz podgoričkog, nikšićkog i cetinjskog sreza.

Najvećim kapitalom u Crnoj Gori raspolagale su državne ili od države privilegovane banke, koje su odobravale kredite drugim poslovnim bankama i zbog toga imale veliki uticaj na njihov rad i poslovne rezultate. Krediti korišćeni od „privilegovanih“ banaka činili su skoro koliko i 40% akcionarskog kapitala nekoliko poslovnih banaka (sedam). Ovi podaci ukazuju koliko su crnogorske banke bile pod presijom privilegovanih jugoslovenih banaka. To se posebno odnosi na Državnu hipotekarnu banku iz Beograda i Privilegovanu agrarnu banku, koja je imala veliki uticaj na poljoprivredna gazdinstva u Crnoj Gori.

Na teritoriji današnje Crne Gore u periodu od 1918. do 1941. godine funkcionisale su sljedeće banke: Crnogorska banka – Cetinje, Trgovačka banka – Cetinje, Srpsko-arbanaška banka – Cetinje, Nikšićka kreditna banka – Nikšić, Podgorička banka – Podgorica, Bokeška banka – Kotor, Kreditna banka – Budva, Hercegovačka banka – Herceg Novi, Limska privredna banka – Andrijevića, Filijala Narodne banke Kraljevine Jugoslavije – Cetinje, Filijala Državne hipotekarne banke iz Beograda – Cetinje, Filijala Agrarne banke iz Beograda – Cetinje.

Od 12 banaka šest ih je sjedište imalo na Cetinju, kao i Činovnička štedionica i Filijala Poštanske štedionice Kraljevine Jugoslavije.

Filijala Narodne banke Kraljevine Jugoslavije na Cetinju formirana je 1923. godine kao Filijala Narodne banke Kraljevine SHS. Osnovana je sa ciljem da sprovedi monetarnu i kreditnu politiku na teritoriji Zetske banovine i mjere koje donose odgovarajući organi (vlada, ministarstva i Narodna banka) Kraljevine Jugoslavije.

O radu Filijale, kao i nekih drugih poslovnih banaka u Zetskoj banovini, nije sačuvana cjelovita dokumentacija. Iz izvještaja o radu drugih banaka i raspoložive literature o funkcionisanju Narodne banke Kraljevine Jugoslavije može se procijeniti da je Filijala imala značajnu ulogu za sve banke Zetske banovine.

U Crnoj Gori je, pored poslovnih banaka i filijala nekih jugoslovenskih banaka, bilo formirano i pet štedionica, od kojih je samo jedna, Poštanska štedionica, bila jugoslovenskog karaktera. Ostale su bile: Činovnička štedionica – Cetinje, Zemljoradničko-zadružna štedionica – Podgorica, Poštanska štedionica Kraljevine Jugoslavije – Filijala Cetinje, Srpskokreditna zadruža – Budva, Kreditna banka – Risan.

Glavnu ulogu u osnivanju banaka u Crnoj Gori imali su krupni trgovci, zanatlije, posjednici, bogatiji građani i akcionari banaka formiranih u periodu Knjaževine i Kraljevine Crne Gore

Kreditni potencijal banaka u Crnoj Gori u čitavom periodu od njihovog osnivanja i revitalizacije pa sve do početka Drugog svjetskog rata, bio je daleko ispod nivoa potreba njene privrede i stanovništva.

Poslovne banke u tim uslovima nijesu mogle bitnije da doprinosе bržem privrednom razvoju. Štednja građana i depoziti korisnika tekućih računa privrednika i privatnika bili su osnovni oslonac njihove kreditne aktivnosti. Osnivački kapitali bili su veoma mali. Ukupan osnivački – akcionarski kapital svih banaka 1931. godine iznosio je oko 20,0 miliona dinara, a najveći dio odnosio se na Srpsko-arbanašku banku (5,0), Podgoričku banku (4,6) i Crnogorsku banku sa Cetinja (4,0 miliona dinara). Sredstva štednje su iznosila oko 50,0 miliona dinara, od čega je na Podgoričku banku otpadalo 17,1; Crnogorsku banku 13,7 i Nikšićku banku 4,4 miliona dinara. U stvaranju kreditnog potencijala poslovnih banaka u Crnoj Gori strani kapital nije imao nikakvu ulogu.

Banke u Crnoj Gori su, pored prikupljanja sredstava i kreditiranja, obavljale i druge, nebankarske poslove, kao što su poslovi carinjenja, skladištenja i čuvanja robe, posrednički, zastupnički i drugi poslovi za račun osnivača i komintenata. Najviše kredita odobravano je trgovcima i zemljoradnicima.

Banke su sve do 1929. godine, a neke i kasnije, ostvarivale pozitivne finansijske rezultate, a ozbiljnija kriza u bankama počela

se ispoljavati od 1934. i 1935. godine, što je izazvalo nepovjerenje, posebno kod štediša i korisnika tekućih računa. Banke tada postaju nelikvidne i nesigurne za dalja ulaganja, a ta kriza je imala više političkih i ekonomskih uzroka. To je vrijeme značajnih promjena i poremećaja na međunarodnom političkom planu, kada su i usljed agresivne politike fašističkih zemalja naslućene mogućnosti globalnog ratnog sukoba.

Kraljevina Jugoslavija je napadnuta u aprilu 1941. godine od strane fašističkih zemalja i njihovih saveznika. Doživjela je ratni poraz, slom i rasparčavanje.

Podjelom Jugoslavije od strane okupatora područje Crne Gore se našlo u okviru italijanske okupacione zone. Rasparčavanje Jugoslavije imalo je za posljedicu i prestanak funkcionisanja dotadašnjeg novčanog sistema. Umjesto jugoslovenskog dinara, uvedene su valute zemalja okupatora i susjednih država. U Srbiji je cirkulisao srpski dinar, u ND Hrvatskoj kuna, na teritoriji Crne Gore, dijelu Slovenije i u Dalmaciji italijanska lira, u većem dijelu Makedonije i jugoistočne Srbije bugarski lev, a u jednom dijelu Slovenije njemačka marka. Pored ovih, funkcionisao je i albanski franak u Crnoj Gori i na Kosovu, a u promet su bili pušteni i njemački i bugarski bonovi i slično. Uključivanje različitih moneta i surogata novca stvorilo je haotično stanje i nestabilnost. Navedene novčane jedinice bile su u funkciji prometa i plaćanja sve do 9. jula 1945. godine. Tada je od strane nadležnih organa nove Demokratske Federativne Jugoslavije donijeta odluka da se sav taj novac povuče iz platnog prometa i da se umjesto njega uključi novi jugoslovenski dinar. U stvari, Predsjedništvo AVNOJ-a je već 5. aprila 1945. donijelo Zakon o povlačenju i zamjeni okupacijskih novčanica. Za ovu svrhu je, između ostalog, bila pripremljena nova serija jugoslovenskih novčanica, štampana u SSSR-u. Tako se dok su još trajale ratne operacije pristupilo povlačenju i zamjeni okupacijskih novčanica.

Period poslije Drugog svjetskog rata

Postupak zamjene novčanica stranih država za dinare nove jugoslovenske socijalističke države, nastale pobjedom oslobodilačkih i antifašističkih snaga, vođen je pažljivo. U početku je bilo moguće zamijeniti novca najviše do vrijednosti 5.000 dinara DFJ. Za ostale strane novce koje su posjedovali građani su dobijali potvrde kao neku vrstu vrijednosnog papira, s tim što su se one mogle „otkupiti“ za dinare u naredna 3 mjeseca. Ovo ograničenje imalo je za cilj da obezbijediti da količina novca u opticaju ne pređe onu količinu kojom bi se ugrozila kupovna moć stanovništva u prvim danima zamjene, da se po mogućnosti kupovna moć izjednači i da se spriječe špekulacije u procesu zamjene novčanica. Privredna preduzeća, posebno proizvodna, bila su stavljena u povlašćen položaj, naročito ona koja su proizvodila određene robe za obnovu zemlje, pa su mogla da zamijene oko 30% raspoloživog novca. Kovani novac okupatorskih država mogao je biti zamijenjen do 4. decembra 1945. godine.

Novac nove jugoslovenske države počeo je da funkcioniše sredinom 1945. godine (od 9. jula). Njegova vrijednost je zvanično utvrđena septembra 1947. godine u odnosu 1 din: 17,77334 mgr čistog zlata. Za kilogram čistog zlata trebalo je obezbijediti 56.263,80 dinara. Odnos dinara prema američkom dolaru bio je utvrđen na 50:1. Na osnovu ovog odnosa utvrđen je i kurs novca ostalih stranih država. Kurs dinara prema američkom dolaru potvrđen je od Međunarodnog monetarnog fonda 27. maja 1949. godine. Inače, nova Jugoslavija je bila jedan od osnivača Međunarodnog monetarnog fonda.

Zamjena novca zemalja-okupatora za novi jugoslovenski dinar bio je početni korak u sređivanju stanja u oblasti finansija nove jugoslovenske države, a samim tim i u Crnoj Gori kao jednoj od ravnopravnih republika Demokratske Federativne Jugoslavije. Zamjena okupatorskog novca za dinar DFJ počela je na području

Crne Gore 20. aprila 1945. U Crnu Goru su zamjenom za okupacijske novčanice došla 44 miliona dinara DFJ.

U toku Drugog svjetskog rata ranije formirane banke su bile prekinule rad, jer su njihovu djelatnost zabranile okupatorske vlasti. Na području Crne Gore promet je preuzela Banca d'Italia, čiji je zadatak od samog početka bio da istisne dinar Kraljevine Jugoslavije i da u promet Crne Gore uključi italijansku li-ru. Tako je italijanska lira bila pretežno sredstvo prometa i plaćanja u Crnoj Gori. Ali pored nje, u prometu su bili i albanski lek, njemačka marka, austrougarska kruna, a u neznatnim količinama i dinar Kraljevine Jugoslavije. Prema tome, na teritoriji Crne Gore u prometu je bilo više valuta raznih zemalja.

Poslovne banke, formirane u periodu Kraljevine Crne Gore i Kraljevine Jugoslavije, pri samom kraju rata su nakratko obnovile rad. Ali, nastankom Demokratske Federativne Jugoslavije imovina svih privatnih banaka je nacionalizovana. Filijale bivših jugoslovenskih banaka i Poštanske štedionice nastavile su rad, ali su 1946. godine i one integrisane u sastav Centrale Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru.

U Crnoj Gori je odmah poslije rata, kao i u čitavoj državi, otpočeo proces obnove ratom razrušene zemlje. Najveće rezultate u privrednom razvoju i društvenom preporodu Crna Gora je postigla u periodu od 1952. do 1979. godine. Crna Gora je, u cjelini gledano, uspjela da savlada naslijeđenu nepovoljnu privrednu strukturu i kulturno zaostajanje i da dostigne, zajedno sa SFRJ, nivo srednje razvijene zemlje.

U periodu vladavine socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa od 1945. do 1991. godine u Crnoj Gori je jedino sredstvo plaćanja i obračuna bio jugoslovenski dinar, koji je važio skoro 50 godina. Jugoslovenski dinar je u ovom periodu doživio 23 devalvacije i šest denominacija, koje su se uglavnom javljale u periodima transformacija i reformi u društveno-ekonomskom sistemu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Vrijednost jugoslovenskog dinara je od 1947. do 1989. godine bila vezana za američki dolar, što je važno zaključno sa 28. decembrom 1989. godine. Tada se prvi put jugoslovenski dinar, konvertibilni, vezuje za njemačku marku, kao veoma stabilnu i preovlađujuću valutu u Evropi, ali u uslovima enormne inflacije, koja se krajem 80-tih godina mjerila četvorocifrenim brojkama.

Crna Gora je u okviru SFRJ morala da se u finansiranju razvoja i oživljavanja privrede oslanja i na dodatne izvore sredstava sa strane. U početku su to bile pomoći od šire društvene zajednice, a kasnije sredstva Opšteg i Republičkog investicionog fonda. Ulogu kreditora je u početku vršila Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru, a kasnije društveni fondovi. Funkciju kreditora su ove institucije vršile do osnivanja prve poslovne banke u novoj SR Crnoj Gori - Privredne banke Crne Gore. Ona je od 1962. godine objedinila sva sredstva dotadašnjih investicionih fondova, fondova penzijskog i socijalnog osiguranja i dr. Banka je 1966. godine preimenovana u Investicionu banku Titograd, kasnije (1976) u IBT – Udružena banka. Preko nje su finansirani svi značajni projekti i programi razvoja iz skoro svih grana privrede i društvene nadgradnje. Jugobanka je učestvovala i u finansiranju programa razvoja željezničke infrastrukture, putne privrede, turizma i drugih oblasti – od osnivanja do 1990. godine.

Banke u Crnoj Gori, domaće i specijalizovane savezne banke, aktivno su učestvovala u finansiranju izgradnje skoro svih objekata iz oblasti privrede, nadgradnje (školstva, zdravstva i dr.) i potreba stanovništva, stambene izgradnje i dr.

Banke su razmatrale i odobrile na hiljade kredita, a stopa rasta investicija u osnovna sredstva u privredi bila je veoma visoka.

Uloga banaka do početka 60-tih godina nije bila od nekog posebnog značaja, osim uloge Centrale Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru, ali je za narednih dvadeset godina bila odlučujuća. Tada su u crnogorskoj privredi postignuti najveći rezultati

u razvoju i povećanju proizvodnje i prometa. Banke su ulagale sredstva i u druge grane, a ne samo u industriju.

U kreditiranju crnogorske privrede učestvovala su banke sa svih nivoa – od opštih (komunalne, komercijalne i osnovne), preko Republike (investicione), do nivoa Federacije (Narodna banka Jugoslavije, specijalizovane banke za poljoprivredu, spoljnu trgovinu, investicije), ali je najveći dio svih vrsta kredita odobran od strane Investicione banke Titograd i njenih poslovnih jedinica.

U funkciji razvoja crnogorske i jugoslovenske privrede bila su i kreditna zaduženja u inostranstvu.

Inostrani dug SFRJ krajem 1983. godine iznosio je 20.501 milion dolara. Na Crnu Goru je otpadalo 868 miliona dolara ili 4,2% ukupnog jugoslovenskog duga.

Bankarski sistem je od 1945. do 1990. godine prilagođavan promjenama u društveno-ekonomskom sistemu zemlje, od oslobođenja, tj. od centralističkog upravljanja privredom, do 1952. godine, odnosno u doba samoupravnog privređivanja (1952–1971) i dogovorne ekonomije (1971–1991).

Crnogorska monetarna vlast u okviru NBJ i bankarski razvoj

Odmah po oslobođenju Beograda (20. oktobra 1944), dok su još vođene borbe za oslobođenje ostalih krajeva Jugoslavije od okupatora, Narodna banka je počela da obnavlja poslovanje. Da bi se organizacija Narodne banke Jugoslavije postavila u sklad sa zadacima koji su joj bili povjereni, odlukom Privremene uprave, u dogovoru sa Povjereništvom finansija, u Narodnoj banci nadležnosti su podijeljene na direkcije i odjeljenja.

Posebna delagacija Ministarstva finansija završila je 1948. rad u Londonu na likvidaciji poslova Narodne banke u emigraciji i u Beograd vratila sa sobom cjelokupnu arhivu Ministarstva finansija jugoslovenske emigrantske vlade, koja je zatečena i

samo mali dio arhive Narodne banke u emigraciji čiji je veći dio vjerovatno uništen.

Savezna skupština je 15. januara 1946. donijela Zakon o izmjeni Zakona o narodnoj banci Kraljevine Jugoslavije kojim je potvrđen kontinuitet Narodne banke, a njen naziv saobražen nazivu nove države: Narodna banka Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Tako je na cijeloj teritoriji države izvršena zamjena okupacijskih novčanica u periodu od 20. aprila do 9. jula 1945. i od toga datuma je jedino neograničeno zakonsko sredstvo plaćanja u cijeloj zemlji predstavljala novčanica dinara DFJ i poslije izvršenog preračunavanja sve poslovne knjige počele su da se vode u dinarima DFJ.

Zamjenu okupacijskih novčanica izvršilo je savezno Ministarstvo finansija puštanjem u opticaj novčanica od 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500 i 1.000 dinara DFJ. To su bile prve poslijeratne novčanice, čije su prve količine izrađene u SSSR-u pred završetak Drugog svjetskog rata. Pošto emitent nije bila Narodna banka (još se očekivalo zakonsko rješenje njenog statusa) nego država DFJ, novčanice nijesu imale potpis guvernera. Do zamjene novčanica ponovo je došlo 1947, poslije potpisivanja i stupanja na snagu Ugovora o miru s Italijom, Uredbom o povlačenju i zamjeni novca koji glasi na lire i preračunavanjem obaveza u dinare DFJ, na teritoriji pripojenoj FNRJ.

Emisionu funkciju Narodna banka je preuzela tek 10. januara 1947, kada je pustila u opticaj novčanice svoje nove emisije, sa datumom 1. maj 1946.

Aktivnosti Narodne banke na izgradnji novog bankarskog sistema u periodu 1944-1948. god. karakterišu (poslije obnavljanja poslovanja predratnih banaka) izvršena koncentracija u bankarstvu i dopuna sistema novim bankama. Prema Zakonu o uređenju i djelovanju kreditnog sistema od 26. oktobra 1945, Narodna banka je imala karakter banke banaka, kreditirajući kratkoročno privredu samo preko „zemaljskih privrednih banaka“.

Sa prelaskom na plansku privredu, poslije 1947. Narodna banka je postala aktivan učesnik u privrednom životu, preuzevši vodeću ulogu u izradi i izvršavanju kasenih i kreditnih planova.

Dalje, veoma važna nova uloga Narodne banke bila je kreditno planiranje, započeto u 1945. na osnovu Zakona o uređenju i djelovanju kreditnog sistema, koji je obuhvatio najvažnije privredne grane i sezonske kredite. Tokom 1947. se kreditno planiranje proširilo na sve kredite i sve izvore sredstva. Rad Narodne banke u kreditnom planiranju je imao za cilj da sprečava planiranje i angažovanje sredstava u većoj mjeri nego što je stvarno bilo potrebno, odnosno da preduzima mjere i sprečava nerealno planiranje obrtnih sredstava u preduzećima.

Godine 1948. Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru imala je ukupno 226 zaposlenih, na svim poslovima koje je banka pokrivala, od kojih je svega 10 bilo fakultetski obrazovano.

U 1949. godini Narodna banka je imala posebno aktivnu ulogu u izvršavanju zadataka u oblasti ekonomskih odnosa sa inostranstvom, obuhvatajući cjelokupan platni promet sa inostranstvom, zbog zaoštavanja kampanje zemalja Istočnog bloka predvođenih SSSR-om, koje su raskinule ekonomske odnose sa FNRJ. Ovo je imalo za posljedicu preorijentaciju u robnoj razmjeni sa inostranstvom i izmjenju strukture platnog prometa. U nedostatku priliva deviza, Narodna banka je morala da prodaje zlato i uzima kredite u inostranstvu, uključujući međunarodne finansijske institucije, da bi obezbijedila potrebnu likvidnost za plaćanja prema inostranstvu. Pored aktivnog angažovanja na priznavanju dinarskog pariteta od strane Međunarodnog monetarnog fonda, što je Jugoslaviji, između ostalog, otvorilo mogućnost za korišćenje finansijskih sredstava kod Fonda i Svjetske banke, Narodna banka je aktivno vodila pregovore sa centralnim bankama evropskih zemalja koje su devalvirale svoje valute, u vezi sa primjenom predviđene zlatne klauzule.

Narodna banka je od 1. jula 1952. postala univerzalna banka. Zadržala je funkcije emisione banke, postala jedini oslonac cjelokupnog kreditiranja i finansiranja jugoslovenske privrede i dobijala nove značajne funkcije – obavljanje platnog prometa i društvene evidencije i kontrole. Van Narodne banke ostale su samo mjesne štedionice.

Izvjeshni poslovi Glavne centrale prenijeti su na republičke centrale - poslovanje po loro akreditivima, po nostro akreditivima otvorenim na teret deviznih sredstava kojima raspolazu privredne organizacije, klirinške doznake u inostranstvu, izdavanje garancija koje su se odnosile na nenovčane činidbe, kao i drugi devizni poslovi.

Od 1954. bankarski sistem se ponovo decentralizuje i specijalizuje. U fazi osamostaljivanja privrednih preduzeća, kada su ona morala sve više da vode računa o zahtjevima tržišta i dejstvu ekonomskih zakona, sistem jedinstvene banke postao je neodgovarajući i uočavala se potreba za tim da se organizacija Narodne banke, postavljena centralistički, zamijeni novom, koja je u skladu sa razvojem privrede i društva. Nova organizacija je imala za cilj sprovođenje decentralizacije u bankarstvu. Formiraju se samostalne banke, na čiji rad su mogla da utiču predstavnička tijela, a međusobni odnosi banaka regulisani su ekonomskim instrumentima. Uredba o bankama i štedionicama od 6. januara 1954. postavila je osnove za prelazak na višebankarski sistem, u kojem su pored Narodne banke u okvir bankarskog sistema spadale i komunalne banke i mjesne štedionice koje su osnivali narodni odbori i zadružne štedionice koje su osnivale zemljoradničke zadruge.

Odredbama Ustava iz 1963. godine postavljen je i razrađen princip jedinstva novčanog sistema i ostalih institucija u vezi sa novcem i istaknuto je pravo Federacije da obezbjeđuje jedinstvo novčanog i kreditnog sistema, utvrđuje politiku emisije novca i obezbjeđuje kontrolu novčanog optičaja.

U nadležnost Federacije u oblasti zakonodavstva spadalo je i donošenje zakona o novcu i drugim sredstvima plaćanja, platnom prometu, kreditnom i bankarskom poslovanju itd. Zakonom o Narodnoj banci i zakonima o bankama i kreditnim poslovima, koji su donijeti u martu 1965, Narodnoj banci, kao emisionoj banci Jugoslavije, stavljeno je u zadatak da obezbjeđuje primjenu jedinstvenog novčanog kreditnog i deviznog sistema u zemlji.

U području društvene kontrole došlo je 1959. do velikog proširenja zadataka Narodne banke. Prema Zakonu o društvenom knjigovodstvu, donijetom oktobra 1959, obrazovana je u okviru Narodne banke Služba društvenog knjigovodstva, kojoj su povjereni: prethodna i naknadna kontrola zakonitosti namjenskog trošenja sredstava društvene imovine, finansijska inspekcija i revizija, evidencija o finansijskim i materijalnim kretanjima u privredi, izrada izvještaja i pregleda određenih pojava u privredi i analiza poslovanja pojedinih korisnika društvene imovine i obavljanje posebnih zadataka kontrole. Proširenje funkcija Narodne banke na polju društvene kontrole uslovalo je niz organizacionih, tehničkih, kadrovskih i drugih promjena.

Od 1963. do usvajanja ustavnih amandmana 1971, Narodnu banku Jugoslavije su činile Glavna centrala u Beogradu i šest republičkih centrala u glavnim gradovima republika. Nju je u tom periodu usmjeravalo Savezno izvršno vijeće i funkcionisala je bez bitnijeg uticaja republika i autonomnih pokrajina na poslovanje, organizaciju i upravljanje.

Ustavne promjene na osnovu amandmana iz 1971, koje su sankcionisane usvajanjem Ustava SFRJ 1974. godine, sa naglašenim federalizmom jugoslovenske državne zajednice, uspostavile su nove odnose između Federacije i republika, uz prenošenje više privrednih funkcija sa Federacije na republike. Tako su amandmanima od 1971. ustanovljene uz Narodnu banku Jugoslavije narodne banke republika, kao nove monetarne institucije.

U 1972. je donijet Zakon o Narodnoj banci Jugoslavije i jedinstvenom monetarnom poslovanju narodnih banaka republika i autonomnih pokrajina. Na osnovu ovog zakona u svakoj republici i autonomnoj pokrajini formirana je po jedna narodna banka, pa je njih osam zajedno sa Narodnom bankom Jugoslavije činilo složen sistem centralne banke. Najviši organ upravljanja ovog sistema bio je Savjet guvernera Narodne banke Jugoslavije, koji su činili guverneri narodnih banaka republika i autonomnih pokrajina, koje su imenovala skupštine republika i autonomnih pokrajina i guverner Narodne banke Jugoslavije, koga je imenovala Skupština SFRJ. Prema tome, dok je u ranijem sistemu vrhovni organ upravljanja bio guverner Narodne banke Jugoslavije, u novom sistemu je to bio kolektivni organ.

Poslije promjena koje su donijeli novi zakoni struktura finansijskih institucija je obuhvatala: narodne banke, komercijalne banke, štedne i zajmovne organizacije, osiguravajuće institucije i kreditne fondove. Najznačajnije finansijske institucije bile su komercijalne banke, kojih je krajem 1975. bilo 172, od kojih je 20 bilo ovlašćeno za poslovanje sa inostranstvom. Među štednim organizacijama najmoćnija institucija bila je Poštanska štedionica.

Ustanove jedinstvenog monetarnog sistema od tada su bile Narodna banka Jugoslavije i narodne banke republika i pokrajina. Narodne banke federalnih jedinica su dobile velika ovlašćenja u emisionoj aktivnosti, a Narodnoj banci Jugoslavije je znatno ograničena autonomnost u kreditno-monetarnoj oblasti.

U složenom sistemu centralne banke Narodna banka Jugoslavije je bila definisana kao organizacija Federacije. Ona je reprezentovala jedinstveni monetarni sistem u Federaciji i prema inostranstvu i u tom položaju je bila u ulozi centralne banke Jugoslavije. Narodne banke republika reprezentovale su centralnu banku na području odgovarajuće republike. Federalizam kreditno-monetarnog regulisanja se ispoljavao u utvrđivanju monetarne politike u Vijeću republika i pokrajina Skupštine SFRJ i preko

Savjeta guvernera koji su činili guverneri narodnih banaka federalnih jedinica, uz guvernera NBJ kao predsjednika, koji je upravljao poslovima Narodne banke Jugoslavije u oblasti kreditno-monetarne i devizne politike.

Različiti ekonomski interesi republika i pokrajina i diferencirani efekti pojedinih mjera monetarnog regulisanja na pojedine republike vodili su formiranju različitih stavova u Savjetu guvernera, u odnosu na pojedine mjere. Ovakvo stanje dočekalo je raspad zemlje početkom devedesetih godina dvadesetog vijeka.

U prvom periodu 1945–1952. konfiskovani su imovina i novac svih banaka koje su funkcionisale u periodu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Rad su nastavile za određeno vrijeme samo Filijala Narodne banke Jugoslavije, Filijala Državne hipotekarne banke i Poštanska štedionica. One su 1946. godine integrisane u Centralu Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru, koja je funkcionisala u sastavu Narodne banke Demokratske Federativne Republike Jugoslavije.

U skladu sa novim zakonom, oktobra 1945. godine formirana je prva banka u SR Crnoj Gori – Privredna banka Crne Gore. Banka je osnovana sa ciljem da obezbijedi sredstva „za obnovu zemlje i podršku privrede“. Ona je ubrzo formirala četiri filijale u najvećim sreskim centrima. Prestala je da radi novembra 1946. godine, tj. radila je samo jednu godinu.

Njenu djelatnost preuzela je Državna investiciona banka Crne Gore. Ona se bavila investicionim kreditima.

Na kraju ovog perioda faktički su na teritoriji Crne Gore postojale Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru i Državna investiciona banka Crna Gore.

Centrala Narodne banke za Crnu Goru je osnovala 15 filijala u svim sreskim i većim opštinskim centrima (u Titogradu, Baru, Nikšiću, Danilovgradu, Bijelom Polju, Ivangradu, Pljevljima, Kotoru, Herceg Novom, Ulcinju, Kolašinu, Žabljaku, Andrijevici i Šavniku).

Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru imala je zadatak da obavlja platni promet u zemlji i inostranstvu (što rade poslovne banke u tržišnim ekonomijama), da prikuplja i plasira u vidu kredita kratkoročna sredstva za potrebe privrede, neprivrede i građana (što obavljaju poslovne banke) i da vodi blagajničke i računovodstvene poslove koji su vezani za izvršavanje budžeta Republike Crne Gore i nižih društveno-političkih zajednica.

U Crnoj Gori je 1948. formirana Državna banka za kreditiranje zemljoradničkih zadruga, sa sjedištem u Titogradu.

Pri kraju 40-tih godina (1949) formirano je sedam komunalnih banaka u značajnijim privrednim centrima Crne Gore (Titograd, Nikšić, Bar, Pljevlja, Ivangrad, Kotor i Cetinje). Za cilj su imale da pospješe „i daju podstrek lokalnoj privredi i komunalnoj djelatnosti“.

Ali osnovu bankarskog sistema u Crnoj Gori tada su činile Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru i Državna investiciona banka za Crnu Goru. Sjedište prve je bilo u Beogradu, a druge u Titogradu.

Ubrzo zatim ukinute su Državna investiciona banka Crne Gore, Državna banka za kreditiranje zemljoradničkih zadruga i komunalne banke. Poslovi koje su one do tada obavljale preuzela je Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru. Od tada faktički funkcionise jedinstvena Narodna banka Jugoslavije, sa centralama u svim republikama i njihovim filijalama u glavnim administrativnim i privrednim centrima. U ovom periodu Narodna banka Jugoslavije kao jedinstvena bankarska organizacija „pored emisiono-kreditne institucije poprima i karakteristične evidenciono-kontrolne institucije“.

U periodu 1954–1961. formirane su u Crnoj Gori: Filijala Jugoslovenske banke za spoljnu trgovinu (1958) kasnije Jugobanka, Filijala Jugoslovenske investicione banke i Filijala Jugoslovenske poljoprivredne banke – sve sa sjedištem u Titogradu, glavnom gradu Crne Gore.

U toku ove etape osnovu bankarskog i kreditnog sistema u Crnoj Gori čine Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru i filijale specijalizovanih saveznih banaka. Narodna banka obavlja najveći dio bankarskih poslova: platni promet u zemlji, vođenje evidencije o novcu i o snabdijevanju privrede i vanprivrede; potrebnom količinom novca, prikupljanje kratkoročnih sredstava i njihovo plasiranje i dr. Specijalizovane filijale jugoslovenskih banaka obavljaju poslove platnog prometa sa inostranstvom, investiranje u privredu i kreditiranje poljoprivrede.

U trećoj etapi (1961–1971) Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru dobija ulogu kreditiranja poslovnih banaka (komunalne i specijalizovane banke) i emisionog zavoda. Tada se prvi put kreditiranje privrede i neprivrede prenosi na specijalizovane savezne banke (filijale u Crnoj Gori) i komunalne banke. Komunalne banke dobijaju značajnu ulogu u finansijskoj podršci - kreditiranje privrede i neprivrede u Crnoj Gori.

Tokom 1963. godine iz sastava Centrale Narodne banke za Crnu Goru izdvaja se Služba društvenog knjigovodstva za Crnu Goru, što je urađeno i na nivou savezne države i u svim republikama. Ranije filijale Narodne banke Jugoslavije transformišu se u filijale SDK Crne Gore. Služba društvenog knjigovodstva obavlja poslove platnog prometa u zemlji, kontrolu poslovanja privrede i vanprivrede, radi analize, informacije i izvještaje za potrebe Republike i nižih društveno-političkih zajednica (opština) u Crnoj Gori.

U ovom periodu formirana je Privredna banka Crne Gore 1962. Bio je to krupan događaj za Crnu Goru, jer se od tada počinje formirati autohtoni crnogorski bankarski sistem. Ova banka je 1966. godine transformisana u Investicionu banku Titograd, koja i danas posluje, pod nazivom Montenegrobanka – Podgorica, sa izmijenjenom vlasničkom strukturom.

Godine 1965. otpočela je privredna reforma čiji je cilj bilo omogućavanje većeg stepena uticaja tržišta na privredne i novčane

tokove. Da bi se ti ciljevi reforme što uspješnije realizovali, donijeti su na saveznom nivou Zakon o Narodnoj banci Jugoslavije i Zakon o bankama i kreditnim poslovima. Prema ovim zakonima, od tada su se mogle formirati dvije vrste banaka: komercijalne i investicione banke i štedionice. Banke su definisane kao „finansijske organizacije koje upravljaju novčanim sredstvima društvene reprodukcije u skladu sa društvenim interesima“ i principima bankarskog poslovanja (likvidnosti, sigurnosti i rentabilnosti).

Ranije formirane komunalne banke, njih 15, transformisane su u komercijalne banke (8), sa mrežom poslovnih jedinica u jednom broju manjih opština.

Pri kraju ove etape razvoja banaka u Crnoj Gori faktički postoje Centrala Narodne banke Jugoslavije za Crnu Goru (koja kreditira poslovne banke i sprovodi druge mjere kreditno-monetarne politike Narodne banke Jugoslavije) i Investiciona banka Titograd, sa mrežom svojih poslovnih jedinica u najvećem dijelu Crne Gore. Tada značajnu ulogu igra Filijala Jugoslovenske banke za spoljnu trgovinu - Jugobanka, koja obavlja platni promet, prikuplja sredstva od građana i obavlja za njih veći broj poslova.

U Titogradu je formirana Filijala Beogradske banke, Investicione banke iz Beograda, u Baru – Jugoslovenska izvozna i kreditna banka, u Ulcinju Investiciona banka Kosovo – Bankos. Ove banke su se uglavnom bavile poslovima sa stanovništvom.

U periodu 1971–1977. dolazi do suštinskih promjena u društveno-ekonomskom i političkom sistemu, nastalih usvajanjem ustavnih amandmana 1971. godine i donošenjem novog ustava SFRJ 1974. godine. Poslovi Narodne banke Jugoslavije su značajno decentralizovani, pa je veći dio njih sa centralne Narodne banke Jugoslavije u Beogradu prenesen na narodne banke republika i pokrajina. Od posebnog značaja je prenos poslova primarne emisije, održavanje tekuće likvidnosti bankarskog sistema i obavljanje drugih poslova u republikama i pokrajinama.

Crna Gora je u cilju usaglašavanja poslovanja Narodne banke Crne Gore sa Zakonom o Narodnoj banci Jugoslavije i jedinstvenim monetarnim poslovanjem narodnih banaka republika i pokrajina donijela 1977. godine Zakon o Narodnoj banci Crne Gore. Od tada je Narodna banka Crne Gore skoro samostalna monetarna institucija SR Crne Gore. Njen zadatak je da sprovodi monetarnu, kreditnu i deviznu politiku na teritoriji Crne Gore, s tim što mora poštovati zajedničke osnove kreditno-monetarne politike i devizne politike utvrđene na nivou savezne države. Narodnom bankom je upravljao Savjet, a rukovodio guverner i njegov zamjenik. Narodna banka Crne Gore je imala gotovo sva ovlašćenja koja imaju centralne banke u svim državama, osim emisije novca i poslovanja i predstavljanja Crne Gore u inostranstvu. Takve funkcije i ovlašćenja su prestale ukidanjem ovog zakona poslije donošenja Ustava Republike Crne Gore 1992. godine, kada su sva ovlašćenja prenijeta na Narodnu banku SRJ.

Formirana je jedna Udružena banka – Investiciona banka Titograd. U nju je ušlo 12 komunalnih, odnosno transformisanih banaka po opštinama. IBT – udružena banka, sa sjedištem u Titogradu, postala je dijelom i komercijalna banka za najveći dio Crne Gore. Ali preko nje su i dalje plasirana sva sredstva Fonda za razvoj.

U Crnoj Gori su tada transformisane ranije filijale banaka iz Srbije i Slovenije u osnovne banke: Jugobanka – Titograd i Osnovna banka Ljubljanska banka – Titograd. One su ušle u Udruženu banku Jugobanku – Beograd i Udruženu banku – Ljubljana. Nešto kasnije otvoren je i proces decentralizacije banaka u Crnoj Gori, jer se iz sistema IBT – Udružene banke izdvajaju i osamostaljuju Osnovna banka Titograd, Osnovna banka Nikšić i još neke. Tada se u značajnoj mjeri osamostaljuje i Jugobanka Titograd. To je period kada u jugoslovenskom društvu počinju stagnacija i opadanje privrednih aktivnosti i nastaju mnogi ekonomski problemi i visoka inflacija.

Kreditna aktivnost banaka je bivala sve manja. Godine 1991. formirana je nova banka pod nazivom Hipotekarna banka Titograd. U Crnoj Gori je u tom periodu formirana i Monteks banka, koja je pojavom krize, posebno poslije rekordne hiperinflacije tokom 1993. i početkom 1994. godine, prestala da radi.

Proces raspada prethodne savezne države odigravao se početkom 90-ih godina. Prvo su se osamostalile Slovenija i Hrvatska, a zatim Makedonija i Bosna i Hercegovina. Tada je formirana Savezna Republika Jugoslavija, na osnovu novog Ustava od 27. aprila 1992. Amandmani na Ustav SR Crne Gore su donijeti 31. jula 1990. Novim Ustavom SR Crne Gore je umjesto jednopartijskog uveden višepartijski sistem, a uslijedile su i ukupne društvene promjene. U toku 1992. godine donijeti su Ustav Savezne Republike Jugoslavije i Ustav Republike Crne Gore. Suštinske promjene u društveno-ekonomskom sistemu sastojale su se u ukidanju monopola društvene svojine.

Visoke stope rasta društvenog proizvoda i proizvodnje iz ranijeg perioda pale su i već u toku 1990. godine stope rasta su bile negativne, i to društvenog proizvoda za -10,5% a proizvodnje -16,6%. Inflacija je krajem 1989. godine iznosila 1.236%, a prosječno za cijelu godinu 623%.

To je bilo vrijeme tragičnog raspada zemlje, ratnih zbivanja i zavođenja sankcija Evropske unije (1991) i kasnije Savjeta bezbjednosti (1992–1996). Društveni proizvod u Crnoj Gori je drastično smanjen sa 1,5 (1986) na oko 0,6 mlrd. dolara u 1993. godini. Direktne štete od sankcija Savjeta bezbjednosti na društveni proizvod Crne Gore procijenjene su na četiri ostvarena društvena proizvoda iz 1986. godine.

Pored sankcija Savjeta bezbjednosti, na direktne i indirektno štete uticali su mnogi drugi razlozi: ratno okruženje, usporena tranzicija, otežani uslovi prilagođavanja radnika u privredi i nadgradnji novim uslovima privređivanja.

Iskustvo postojanja piramidalnih banaka kao i izražen problem zamrznutih depozita stanovništva iz ranijeg perioda (stare devizne štednje) uzrokovali su ogroman rast nepovjerenja u bankarski sektor. Piramidalne banke su u stvari bile filijale banaka licenciranih od strane Narodne banke Jugoslavije koje su djelovale na prostoru Crne Gore. One su obećanjem visokih kamata prikupljale ogromnu količinu novca od stanovništva koji već poslije nekoliko mjeseci nijesu bile u mogućnosti da vrate. U Crnoj Gori su posebno aktivne bile filijale Dafiment banke i Jugoskandik banke. Pored znatne finansijske štete u smislu izgubljenih depozita crnogorskih rezidenata najveća šteta od djelovanja piramidalnih banaka je bila krajnje devastirano povjerenje u bankarski sektor.

Dinar, valuta prethodne savezne države, u periodu od 1991. do 1994. godine doživio je strašan pad. Najbitniji uzrok tome bio je uglavnom u „programiranju inflacije“ na nivou nove savezne države kroz nekontrolisano štampanje novca, ali bilo je i drugih uzroka kao što su: uvođenje ekonomske blokade Evropske unije i SAD, veliki nesklad između robnih i kupovnih fondova i opadanje nivoa proizvodnje i smanjenje uvoza, posljedice ratnog okruženja i dr. Ovi uzroci su usloveli najveću inflaciju u istoriji. U našoj zemlji odštampana je i najveća novčanica u istoriji, od 500 mlrd. dinara.

U Skupštini SRJ usvojen je 4. januara 1994. godine Program rekonstrukcije monetarnog sistema, u narodu poznatiji kao Avramovićev program (po guverneru Dragoslavu Avramoviću). Tada je u promet pušten novi jugoslovenski dinar i utvrđen njegov paritet u odnosu na njemačku marku 1:1. Novi dinar SR Jugoslavije bio je stabilan samo sedam mjeseci jer se već u avgustu 1994. godine prodavao na crnom tržištu po kursu koji je bio viši od zvaničnog za 15%. Poslije toga ponovo je otvoren proces njegovog obezvređivanja, a to je posebno došlo do izražaja nešto kasnije, u toku 1999. i 2000. godine.

Brzo je gubio na vrijednosti, pa je njegova zvanična vrijednost prema njemačkoj marki krajem 2000. godine u Crnoj Gori bila 36 dinara za 1 njemačku marku, a na crnom tržištu sredinom oktobra za 1 njemačku marku trebalo je dati 50 dinara.

Konstantno gubljenje vrijednosti dinara bilo je uzrokovano i primarnom emisijom, štampanjem novca bez realnog pokrića u Beogradu, u čemu Crna Gora nije učestvovala. Zato je bila prinuđena da, radi zaštite svojih ekonomskih interesa, interesa privrede i građana, u platni promet i sistem obračuna uvede njemačku marku 2. novembra 1999. godine. Njemačka marka je i prije toga bila nezvanično sredstvo plaćanja između privrednih subjekata i građana, kao mjerilo vrijednosti za održavanje realnih vrijednosti roba i usluga.

Moderna Centralna banka Crne Gore

Moderna centralna banka kao institucija je prešla dug razvojni put. Većina emisionih banaka zapadnoevropskih zemalja nastala je u prvoj polovini 19. vijeka, kao odraz shvatanja značaja razvoja centralnog bankarstva za privredni uspon zemlje. Uloga i funkcije centralne banke vremenom su evoluirale, od koncentrisanja na izdavanje novčanica i finansiranje vlade do prihvatanja odgovornosti za regulisanje bankarskog sistema. Mada je prvo nastala švedska Riksbank 1668. godine, engleska centralna banka The Bank of England, osnovana 1694, nosi naziv „majka centralnih banaka“ i predstavlja primjer evolutivnog procesa u kojem su centralne banke osvajale dominantan položaj u bankarskim sistemima svojih zemalja.

Potreba da se okonča monetarni nered prouzrokovan manipulacijama privatnih bankara dovela je do osnivanja centralnih banaka i u drugim evropskim zemljama.

Šire odgovornosti koje su centralne banke dobile u drugoj polovini 20. vijeka praćene su savremenim uslovima i povećanim

interesom vlada za njihovu politiku. U mnogim zemljama je došlo do institucionalnih promjena sa ciljem da se ograniči tradicionalna nezavisnost centralne banke u odnosu na vladu, mada ona u stvarnosti više počiva na stepenu povjerenja javnosti u mudrost akcija centralne banke i objektivnost njenog rukovodstva, nego na pravnim propisima. Ove institucionalne promjene se odnose na transparentnost i odgovornost u vođenju poslovanja, ali i na šira pitanja nezavisnosti centralne banke.

Tradicionalni argument u korist nezavisnosti centralne banke jeste da ovlašćenja za trošenje i kreiranje novca treba da budu odvojena. Centralna banka kao značajna javna institucija treba da bude odgovorna široj javnosti i da ne samo bude transparentna već i da efektivno artikuliše svoju politiku. Razvijena i liberalizovana finansijska tržišta takođe doprinose većoj odgovornosti centralne banke. Pored transparentnosti, argument u korist davanja autonomije centralnoj banci je i dokaz o jačini njene tehničke kompetencije. Smatra se da joj treba povjeriti autonomiju u mjeri u kojoj se očekuje da će ona povući za sobom povjerenje javnosti.

Kada se Crna Gora u novembru 1999. godine odlučila za uvođenje njemačke marke u platni promet to je bio samostalan korak, izvan sistema i tadašnjeg državnog okvira Savezne Republike Jugoslavije. Vlada Republike Crne Gore je tada donijela odluku o preuzimanju određenih ovlašćenja Narodne banke Jugoslavije i odluku o upotrebi njemačke marke kao sredstva plaćanja radi zaštite ekonomskih interesa Crne Gore. Njemačka marka je u Crnoj Gori bila godinu dana sredstvo plaćanja paralelno sa dinarom Savezne Republike Jugoslavije. Uvođenjem njemačke marke kao paralelne valute u platni promet Crne Gore jugoslovenski dinar je počeo naglo da gubi značaj mjerila vrijednosti i prometnog sredstva. Njegovo učešće u novčanoj masi krajem 2000. godine svedeno je na oko 1%. Uvođenje njemačke marke pozitivno je djelovalo na stabilizaciju cijena u odnosu

na situaciju kakva bi neminovno nastala da je dinar ostao jedino sredstvo plaćanja. Ovaj proces pratio je i kontrolisao tada formirani Monetarni savjet.

Novčana masa u Crnoj Gori je već krajem avgusta 2000. godine iznosila 133, a na kraju 2000. godine 165 miliona njemačkih maraka. Pošto je, faktički, jugoslovenski dinar istisnut iz prometa, Vlada Republike Crne Gore je predložila a Skupština donijela Zakon o Centralnoj banci Crne Gore. Ovim zakonom je utvrđeno da 11. novembra 2000. godine njemačka marka postaje jedino sredstvo obračuna i plaćanja u Crnoj Gori, čime je nestalo dinara. Od uvođenja eura u promet Evropske unije ova valuta će postati zvanično sredstvo obračuna i plaćanja i u Crnoj Gori od početka 2002. godine, jer je takvo rješenje utvrđeno u navedenom zakonu.

Osim Zakona o Centralnoj banci, krajem 2000. godine donijet je i Zakon o bankama. U Crnoj Gori su tada funkcionisale kao samostalne banke: Montenegrobanka – Podgorica, Jugobanka – Podgorica, Podgorička banka, Hipotekarna banka – Podgorica, Crnogorska komercijalna banka – Podgorica, Banka za razvoj Crne Gore – Podgorica, Pljevaljska banka, Nikšićka banka, Beranska banka, Euromarket banka – Podgorica i Ekos banka – Podgorica.

Većina poslovnih banaka obavljala je sve vrste bankarskih poslova u zemlji, a neke i prema inostranstvu. Stare banke su počele, od 1994. godine, da revitalizuju svoj kreditni potencijal. Poslovne banke sa statusom akcionarskog društva učestvovala su u ukupnom finansijskom potencijalu krajem 2000. godine sa 96%. Ukupni finansijski potencijal svih banaka u Crnoj Gori se povećavao.

Poznato je da su stabilnost i efikasnost bankarskog sistema mjerilo uspješnosti nacionalne ekonomije. Finansijskoj disciplini društva u cjelini banke doprinose dosljednim sprovođenjem monetarne i kreditne politike i poštujući odgovarajuće kriterijume i

procedure u procesu mobilizacije finansijskih sredstava u društvu i njihovim racionalnim usmjeravanjem u privredni i društveni razvoj i tokove društvene reprodukcije. Osim toga, banke su i pouzdan informacioni sistem o svim društveno-ekonomskim problemima, posebno o kretanju u privrednim i novčanim tokovima.

Centralna banka kao vrhovna monetarna institucija samostalno vodi monetarnu politiku određene zemlje, a poslovne banke kreditnu politiku.

Centralna banka je najviša bankarska institucija u svakoj zemlji. Centralnu banku često nazivaju „banka banaka“, „narodna banka“ i sl. Osnovne funkcije banke u većini zemalja svijeta su: štampanje i emisija novca, novčanica i kovanje novca, regulisanje potrebne količine novca (bezgotovinskog i gotovog novca), držanje i rukovanje državnim rezervama, održavanje likvidnosti bankarskog sistema, kontrola funkcionisanja banaka radi održavanja odgovarajućeg stepena stabilnosti nacionalne valute, regulisanje kreditnih odnosa sa inostranstvom, uspostavljanje i unapređenje finansijskih odnosa sa međunarodnim finansijskim organizacijama, održavanje međunarodne likvidnosti zemlje, organizacija platnog prometa u zemlji i inostranstvu, vođenje platnog bilansa zemlje, analiza privrednih kretanja i novčanih tokova na unutrašnjem planu i u međunarodnim odnosima.

Zbog značaja i uloge centralne banke u svakoj državi, njena djelatnost je regulisana posebnim zakonom.

Skupština Crne Gore je donijela Zakon o Centralnoj banci Crne Gore 11. novembra 2000. godine, po kome je Centralna banka Crne Gore definisana kao: samostalna i nezavisna organizacija Republike Crne Gore; organizacija koja samostalno vodi monetarnu politiku; organizacija koja rukuje deviznim rezervama Crne Gore; organizacija koja uspostavlja i održava zdravi bankarski sistem i efikasan platni promet; organizacija koja se brine o međunarodnoj likvidnosti Crne Gore prema inostranstvu.

Predviđeno je da Banka mora raspolagati osnivačkim kapitalom od 5 miliona maraka. Osnivački kapital se može povećavati do iznosa koji odluči Banka, odnosno Savjet Centralne banke koji njome rukovodi, a ukoliko tu odluku podrži Vlada Republike Crne Gore.

Da bi mogla uspješno voditi monetarnu politiku, uspostaviti i održavati zdravi bankarski sistem i efikasan platni promet i uspješno obavljati i druge poslove koji su u funkciji ukupne privredne i društvene stabilnosti, Centralna banka Crne Gore ima ovlaštenja:

- 1) da izdaje i oduzima dozvole za rad poslovnim bankama i finansijskim organizacijama;
- 2) da reguliše i kontroliše funkcionisanje banaka i finansijskih institucija u Crnoj Gori;
- 3) da predlaže mjere i aktivnosti bankama za otklanjanje nepravilnosti u sprovođenju utvrđenih zakonskih rješenja o radu banaka, otvara nad njima stečaj, koji sprovodi stečajni upravnik kojeg ona postavlja;
- 4) da likvidira poslovnu banku kada utvrdi da ona radi suprotno zakonskim propisima i principima bankarskog poslovanja (likvidnosti, sigurnosti i rentabilnosti) i kada osnivači banke odluče da banka prestane da radi;
- 5) da reguliše i kontroliše obim platnog prometa u zemlji koji vrše banke;
- 6) da odobrava kredite bankama iz izdvojene obavezne rezerve iz depozita banaka;
- 7) da analizira monetarne, finansijske i fiskalne tokove i platno-bilansne odnose Crne Gore;
- 8) da daje preporuke Vladi Republike Crne Gore iz domena ekonomske politike koje se odnose na monetarnu i kreditnu politiku poslovnih banaka.

Centralnom bankom Crne Gore upravlja Savjet Centralne banke Crne Gore koga bira Skupština Crne Gore.

Krupna je i značajna bila odluka da Crna Gora od 1. januara 2002. godine uključi euro u sistem obračuna i plaćanja. Time se Crna Gora uključila u monetarne i ukupne ekonomske procese u Evropi, a njen konačni cilj je pridruživanje Evropskoj uniji koja je jedna od najmoćnijih ekonomskih integracija u savremenom svijetu.

Proces formiranja Evropske unije bio je dug, uz veoma složenu proceduru koju su morale da poštuju sve članice Unije. Monetarnu politiku Evropske unije samostalno vodi Evropska centralna banka sa sjedištem u Frankfurtu – Njemačka. Ona je odgovorna za stabilnost eura, zajedničke monete članica Evropske unije, koja je u upotrebi i u Crnoj Gori.

Uključivanjem novčanica i kovanog eura u sistem plaćanja u Evropskoj uniji otpočinje da djeluje novi monetarni sistem na tlu Evrope, na kontinentu koji je kroz istoriju promijenio mnoge monetarne sisteme država, gradova, samostalnih posjeda, pa je to krupan historijski događaj, ne samo za Evropu.

Euro je uveden u Crnoj Gori istovremeno sa njegovim uvođenjem u zemljama EU. Crna Gora na putu priključenja EU treba da izgradi monetarni sistem i politiku po ugledu na Evropsku uniju, da fiskalni i budžetski sistem prilagodi modernim evropskim obrascima.

Crna Gora je u posljednjem periodu izgrađivala novi ekonomski sistem i prilagodila fiskalnu i budžetsku politiku. Centralna banka Crne Gore je svojom profesionalnom djelatnošću u velikoj mjeri doprinijela kvalitetnim promjenama monetarnog i ukupnog ekonomskog ambijenta u Crnoj Gori.

Početak rada Centralne banke je zateklo, kako je zaključeno u ocjeni nezavisnih ocjenjivača usklađenosti sa Bazelskim principima efikasne kontrole banaka iz 2005. godine, loše nasljeđe iz prošlosti. Zahtjevi budućnosti, u ostvarivanju njene funkcije regulacije i kontrole banaka, pred Centralnu banku Crne Gore su postavili mnoge izazove koji bi se mogli grupisati kao: obaveza

regulacije bankarskog sektora na bazi savremenih međunarodnih standarda, razvoj sopstvenog kapaciteta za implementaciju nove regulacije banaka, usklađivanje poslovanja banaka sa novim regulatornim okvirom, sa težištem na promjeni obrazaca ponašanja koji se ne mogu okarakterisati kao zdrava bankarska praksa, efikasno rješavanje pitanja rada problematičnih banaka u sistemu, jačanje povjerenja u bankarski sektor, uspostavljanje i jačanje saradnje sa drugim regulatornim i kontrolnim tijelima, neophodnost privatizacije banaka i uticanje na reformisanje ukupnog makroekonomskog ambijenta poslovanja banaka.

Na bazi uvida u ocjene međunarodnih finansijskih institucija i organizacija može se zaključiti da je u ostvarivanju funkcije regulacije i kontrole banaka, Centralna banka Crne Gore ostvarila uspjeh. Donesena je, stalno usavršavana, uz uvažavanje crnogorskih specifičnosti, moderna regulativa za poslovanje banaka. CBCG je obezbijedila neophodne resurse što je dovelo da poboljšanja njene sveukupne usaglašenosti sa Bazelskim principima.

Bankarski sektor je reformisan kroz rješavanje pitanja problematičnih banaka, primjenu novih standarda poslovanja i privatizaciju. Likvidirane su brojne offshore banke i filijale banaka iz Srbije koje se nijesu mogle uskladiti sa novim zahtjevima licenciranja i poslovanja. Po strogim procedurama su licencirane nove banke sa osnivačima koji su zadovoljili kriterijume sposobnosti i probitačnosti. Uspostavljena je i održava se stabilnost bankarskog sektora sa visokim parametrima solventnosti, likvidnosti, konkurentnosti i mogućnosti apsorbovanja iznenadnih negativnih promjena koje bi mogle doći iz ili izvan sistema. Uvedeni su brojni novi bankarski proizvodi, a rizicima u poslovanju banaka se upravlja na način koji povećava sigurnost poslovanja banaka i ukupnu zaštitu deponenata i povjerilaca. Centralna banka je aktivno učestvovala u dizajniranju novog ekonomskog ambijenta koji pruža bolju osnovu poslovanja banaka

na principima sigurnosti i stabilnosti kroz učešće u brojnim zakonskim projektima (Zakon o zaštiti depozita, Zakon o hipoteci, Zakon o borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma, Zakon o finansijskom lizingu, Zakon o stečaju i likvidaciji banaka i dr.), učešće u radu sa misijama međunarodnih finansijskih institucija, učešće u privatizaciji banaka, učešće u sprovođenju Agendi ekonomskih reformi i sl.

Razvijene su baze podataka za potrebe izrade makroekonomskih analiza i u kontinuitetu pružane preporuke Vladi za sprovođenje i sinhronizaciju politika izvan monetarne sfere.